

ПРОБОЄМ

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

Зміст:

Іван Савчур: Миколаївське	673
Оксана Литуринська: Сонцеворот	674
С. Риндик: Гусячі пера	675
Галя Мазуренко: * *	676
Евген Маланюк: Волинське	676
† В. Король-Старий: На хуторі	677
Сельма Лагерлоф: Свята ніч	682
Наталена Королева: Володимирове срібло	685
Г. В.: Еміґрація	694
Евген Онацький: Головні основи суспіль- ного ладу	702
Федір Дудко: Українська історична пер- лина	721
З літературних ювілеїв	729
Посмертні вгадки	730
Рецензії	731
Хроніка	735

ГРУДЕНЬ

ЧИСЛО 12 (101)

РІЧНИК VIII.

ПРАГА 1941

ЦІНА 1.— RM

Р

Миколаївське

I.

Мов кров, сонця в рожевому тумані
Із потемків . . . Довкола багрявінь . . .
Малюються пороші. Білі сани
Кудись потяг баский вороний кінь.

Це йдеш Ти до нас, Миколо, в гості —
Несеться пах Твоїх небесних мир.
Упав Тобі сніжаний білий прістір,
Хмарки ідуть, мов, змучившись, ясир.

Яку красу землі убогій дав Ти:
Радіє все, у кожному куті —
Вітри летять, мов човна Аргонавтів
У далечі по руна золоті.

Гей, йдеш Ти з дарунками, Миколо,
Скрипить, рипить сереновий сніжок, —
Догукався розжівренілий молот,
Розсилавши до тисячі зірок.

II.

Минувся час, мов дії на екрані
Поариваних, забутих вчора кін . . .
Просунулись і ми за слідом лані,
Як той малий невидний немертін.

Великі ми були, коли зродились —
Хвилинка нас любила, берегла,
Змиршавіли, доценту помалілись,
Як смерть усіх на цвинтарі звела.

Відкрий нове життя на кожній сцені,
Так молоде, немов дитячий сон,
Хай зродиться у нас великий теній,
Як той Гомёр, — не алий, страшний Язон.

Усі роки сплили до нас від Будди
І дивляться з подертих занавіс;
На м'армурне Юноніне погруддя
Поллялося срібло застиглих слів . . .

Хай хоругов Твоя побідоносна
Прорізує світи, хай мав ще!
Хай день старе життя на кроснах
Наново все, мов ткаля, перетче!

III.

Як сон мнуться казки, пісні, акорди,
Мине, як сон, теперішнє твоє,
Лишень одна історія в погорді
Старе з новим до нитки перев'є . . .

Гей, їдеш Ти. Розлився згук рапсодій,
Мов соняшний ясний далековір,
Схилився ліс, мов день у непогоді,
І молиться навколішках до гір.

Приїхав Ти. А Урашімантаро
Дививсь Тобі на одяг муругий;
З Аврорами сонця плили в Сагару,
А в нас наш день розбивсь о береги.

IV.

Не знаю я, що краще від хоралів,
Розілляних Тобі по муріжку:
Змерзав день в далекій Калевалі
Й доспіває востаннє у піску.

Усе Тебе вихваляю, Миколо,
Цілує все багряницю й хитон:
Дивуються млини — не домололи,
В захопленні співає Аполлон.

Ти вже минув льоди й сніги Іренландій,
Ти прилетів у ясну прозоринь,
Де в золоті розквітлися ляванди —
Та топче їх баский вороний кінь.

27. XI. 1941.

ОКСАНА ЛЯТУРИНСЬКА

Сонцезворот

Народилося дитятко.
Лада — матір, сонце — батько.
Привітає кожна хата
всім, чим красна і багата . . .

На столах кутя солодка
і горіхи й мед сотовий,
в сіні — давоник і стокфотка,
двері настіж поготові.

* * *

Вийди, вийди, сонценятку,
вийди м'олодо!
Із батьківського достатку
вимір' з'олото!
Вийду радо з личком гожим
ранку ч'асного
споглядати на св'іт божий
що дня красного.
А чи з'елено в оселях?
Чи розквітчано?
Так, як зерняток на стелях,
к'іп незл'ичено?

С. РИНДИК

Гусячі пера

Ще у Відні яса і вівати.
Ще у Відні царі й дипломати
(І Венера, і Бакхус, і танець...).

Відчалили від Ельби фрегати:
З батальоном орлів Корсиканець.
Ім назустріч сторадісні села,
Ім осану столунні дороги.
І розбіглася рада весела,
І розвіявся хміль перемоги.

А над Сеною гусячі пера
Сколотили паризькі чорнила:
„Гей, до Кан корсиканська хімера,
Корсиканська мара причалила!“
А за день: „Вовкулака у Іані!“
А за два: „Людоїд у Іреноблі!“,
І тікали в безумному квапі
Іран-сіньори, віконті і ноблі.

А по тому: „Тиран у Ліоні!“
— „Узурпатор дійшов до Мулену!“
— „Бонапарт на чолі леїонів
Наближається темпом шаленим!“
Прокотилась нестримана сила,
Позривала всі гаті, всі греблі,
Й написали паризькі чорнила,
Що „Величність його в Фонтен'облі!“
А не успів ще дійти до столиці,
Як перо з тої самої гуски
Записало у хроніки ниці:
„Хай живе Імператор французький!“

Проминули літа многозмінні.
Замість гусячих пера зі стали.
Тільки ті писарі гниколінні
Ані трохи твердіші не стали.

ГАЛЯ МАЗУРЕНКО

* *
*

Небо кухликком упало на горбочок,
Місяць за горою спить.
Перестрибуючи через кошку,
Перепел до його долетить.

Мишка догриза якесь насіння.
Працьовито гусень поповала
І майнула раптом злою тінню,
Свиснувши, граната з літака.

Чого впала? Що там ізчинилось
На чужих, безмежних небесах?
У болотці цівка заюшилась
Серед переляканих комах.

Внук сміявся: „Воля! Воля, діду!“
Дід іспідворрю до неба поглядав.
Хмара налягла на землю рідну.
Хто б її хоч трошечки підняв?

Там, за обривм, у небесах безмежних,
Що за долю їм кув Господь?
Хто за ним невпинно, люто стежить
Із бездонних і безкраїх вод?

ЕВГЕН МАЛАНЮК

Волинське

О. Стефановичу

Минулої війни окопи
Не проорать, не заорать.
Земля, мов історичний попіл:
Ксхав ратай, палила рать.

І вічно спрагнена, несила,
Багряних рос, багряних злив —
Вирощує лиш тоще жито
На сірій плоті бідних нив.

Ще крок і — від межі Полісся —
Вже не скоцорблена сосна,
А шум волинського улісся,
Широкий лан, лунка весна

І вже Колодяжне, Любитів
(Які наймення і згадки!),
Де дні, як чаші недопиті,
А ночі — чорні і палкі.

Тут Леся віддихала трудно,
Ходив Франко . . . оттут, оттут,
Де сон і глуша непробудна,
І в них загрузлий добробут.

. . . Та ось від Дёрмана, від Дубна
Зростає незвичайний гук:
То Карашевич — гласом трубним,
То піснею землі — Самчук.

Аж осінь зявиться волинська
Стелить багрець і златолав, —
В сапаянцях легких Лятуринська
Виходить годувати пав.

Ворóжить про весну колишню,
Любов вцілює в слова
І випускає сокіл-пісню
З гаптованого рукава.

12. XII. 41.

† В. КОРОЛІВ-СТАРИЙ

На хуторі*

Харитон Чапля не тулився близько до жадного еміграційного „осередку“. Може саме тому, що він не мав змоги прислухатись, хто що говорить, — він був один з тих небагатьох, котрі відразу збагнули, що й у вигнанстві є ліпше „жити“, як лишень „чекати“. Та хіба ж не можна сіяти й „на берегах Вавілонських“?! Тому, поки його знайомі та приятелі мотались від уряду до уряду, тут зітхали, там — прохали, а ще інде — на всіх нарікали та всіх кляли, Чапля уважно розглянувся довкола й прийшов до несподіваного висновку:

*) Із збірки оповідань „Під чужими зорями“, яку В-во „Пробоем“ здало до друку ще за життя св. п. автора, щоб вшанувати 45-ліття його письменницької праці. Гл. „Пробоем“ ч. II „З літературних ювілеїв“.

— Саню! — сказав він своїй, тоді ще молодесенькій та кучерявій, як агрус напровесні, дружині: — Не бійся!.. Кажу тобі по секрету: в Європі повно таких самісеньких дурнів, як і в нас. З голоду тут не загинемо!

— А-а! — скептично знизувала кругленькими плечиками Оксана. — Де ж бо таки, в Європі?

— Йй же ти, Богу! От що... Незабаром я тобі докажу, що не дурно запрягався. Тільки дав би Бог силу на добре діло, та й твоя поміч буде потрібна.

І справді, незабаром Харитон доказав...

Раніш за інших опанував він мову людей, серед яких опинився. А, як трохи ознайомився з новими обычаями та законами, враз почав на власну руч „комерцію“. Наймав коня й возив по селах ковбаси, шинку й всякий мійський крам, який можна було знайти в спорожнілих по війні крамницях. Продавав або — частіш — вимінював на масло, гусей, пірря. Коротко: гандлював усім, що зручно було купити, а ще зручніше можна було продати. І вже за рік сидів він із своєю Санею, мов у Бога за пазухою, в невеличкім дімочку, при якому був садок й вузьенька смужка зеленої луки над журливим потоком. Чаплі наймали цю „реальність“, щоб навчитися на чужому господарити та плекати гуси, як робили тут усі місцеві люде.

— Не квапся вигадувати щось нове, — повторяв Чапля, коли йому дивувались, що він став „гусолов“, — а тільки зроби трохи ліпше те, що роблять твої сусіди, — й вигравш!

В клопотах і праці ні Харитон, ні Саня не помічали, як пропливли смутні місяці, як пішли у безвість і невеселі роки. Лише частіш і частіш в своїх торговельних блуваннях „бізнесмен“, „спекулянт“ чи „хапун“, як звали тепер по-за очі Чаплю його колишні приятелі, — здивував їхні виснажені, лихі обличчя з розгубленим та переляканим поглядом. Що вечора, вертаючи на свій-чужий „Хутір під чужими зорями“, оповідав він про те Сані, котра вечорами мережила сорочки, „щоб бути цілком, як вдома“.

— Бачив я сьогодні полковника Повальського-Жученка. Пригадувш, Саню, як він нас випихав з потягу та галасував: — „Геть звідси, плебеї“... А тепер... Без сорочки, Саню... Штани — тільки, що назва лишилась... Говорить солоденько, мов ряденця підстилає... А очі... з глибин так і свігять, мов у вовка... — „Хоч би мені п'ять монет, на три-чотири дні!“... Ех!..

— А ти?

— Та, що ж, я?... Ти знавш: засадничо не позичаю тому, хто просить не на справу, а на прожиток... Але йому дав... Дав 20... Бі-іда, Саню!..

І що більше підгинала під себе ота біда безрадних, — то вище й вище, щабель за щаблем видирався вгору Харитон.

Якось одного дня поміж земляками пролетіла сенсаційна чутка:

Харитон Чапля „вичапав“ собі власну „реальність“. І ставок, і млинок, і вишневенький садок...

— Та невже? .. От, злодюга! ..

— Да, да! .. То, понімаєте, такий „Кіт-Кітич“, що пальця в рота йому не клади, бо відкусить по лікоть. Да, да! ..

— Хоч сопливий, так щасливий! ..

— І вона таке „сокровище благих! .. „Якось я бачив: ну, так і літає по тих луках та подвіррю, і вдосвіта, і поночі! .. Чорт її знав: неначе б хтіла увесь світ зажерти!

— Та ж кажуть, ніби Харитон і бідака пожаліве ... На добротинність дає, навіть і приватно позичить ...

— А спробуйте — но, — скривився полковник Повальський-Жученко, — Спробуйте, кажу! Як що й позичить цента, то образить на долара! Ско-ти-на! ..

Що-правда, тепер все більше „сватків“ намагалося здибатись з тією „скотиною“, особливо ж — на одинці. Так само все зростало й число тих, хто покуштував „божественних“ Оксаниних вареників. То ж у Чаплів, щой-но зеленіло в дворику, — починалась сезона гостей. Бо ж в неділю чи свято в Чаплиній затишній їдальні-кухні незмінно чавкали чийсь, добре вже відпочинулі щелепи.

— Знаменито варить Чаплиха! похвалювали потім. — Чи не в куховарок вона, часом?! ..

Спочатку зима була сумирна. Але саме перед Святами притисло так, що й вдома не часто траплялося. В чорній мисці високого неба аж бреніли діамантові зорі, серед яких повним рибячим оком на скамянілу землю без жадного спочуття поглядав алий місяць. На снігу було ясно, як під електричним лихтарем.

Харитон не лягав, не оглянувши й вночі господарства. Подививсь, як хрумкала березові галузки сита кізка — „Ксантипа“. Й посміхнувся: — „Коза й корова, мов книгарі: мають власні книги, але ніколи їх не читають, лише ремигають“ ... Заглянув, чи мають досить сіна крілики, й знов пожартував: „Найбільша обережність — і до кріля підходити ззаду“! .. Затулив вентиляцію в гусинці й погмонів з гусьми, що вітали господаря. — „Тихо, тихо! Це ж вам — не Рим!“ Потім погладив тугого, великого пса, що на згадку про славнозвісного побідоносцева звався „Помийносцев“, й сказав йому, коли той стрибнув на груди й лизнув у вуси: —

— Ти, дійсно, як рускій інтелігент: дуже догадливий, делікатний, уступчивий, але „безалаборний“ і нечистоплотний! .. Справся! ..

Потім відомкнув хвіргочку й проскованув оком вповош свої, тепер уже чималої луки, що склалась білою габою до потоку. За потоком гавкав чийсь розважний пес, ніби вичитував гексаметри. А збоку, під вербою, що нахилилась кострубатою головою в потік, стояло дві постати: сусідський парубійка та чивсь молоденька дівча. Молодята вгляділи Чаплю й хугко зарипіли по снігу.

— Бідолашні! — позіхнув Харитон. — В от таку холодаку мусять тинятись по луках! .. Й чогось йому стало дуже жаль того дівчатка, що напевно тремтіло під своїм червоनावим плащиком.

— Захисти її, Святий Антонію! — несподівано сам для себе, вголос помолвився за неї. — Як би знаття, чие воно, — послав би

Йї на свята хоч цукорок, — думав, замикаючи сїнешні двері, — а ще лїпше — светер!

— А, знаєш, Саню? Побачив он там, у нас на луці чиясь дівча в червоному чи рудому пальті... Не знаєш, чия? Як що знаєш, пошли їй хоч пуделочко цукорків... Воно женихається з сусідським каваліром... А оте руде пальто нагадало мені Коровая... Памятаєш, того, що був мені начальством у Земстві? В нього такий плащ, мов квасом буряковим политий. Вирудів.

— А що він робить? Колись такий був пан! Але... говорять же, що айма лахміття не соромиться!..

— Та воно — правда... Тільки, уяви собі, такий... колись пан, а тепер, бідаха, десь у селян за наймита, біля корів.

— Дійсно, бідаха!.. Знаєш, що, чоловіче? Може б ти його покликав на Свят-Вечір! Може хоч наїсться у нас, сердега. Злий він не був.

— Добре, дуже добре. Завтра попитаю адреси й напишу. Я йому вдячний, бо ж до мене він був завжди добрий... — говорив уже в ліжку Харитон. — А ти вже перечитала часописи?.. Та час уже й посилати передплату...

За „багатою кутею“ у Чаплів сиділо четверо гостей. Все було „по закону“: гори різних пирогів у макїтрі, декоративний дїдух на покутті, правдивий старосвіцький „шкалик“ зеленого скла, вимїняний свого часу в селі. В хаті пахло ладаном і давнім спокоєм та доброзичливістю господарів, від чого так ґрунтовно вже відавичайлись гості.

— Так, що ж панове мої?.. По старовинному звичаю при третій мусимо згадати, про кого забули при перших двох! Та й риба ж плавала, то їй слід підлити...

У гостей роаїрїлись обличча, блискали очі, розмякали здеревянілі душі.

— Харитоне, голубе! — припадав, мало не плакав Коровай, що вже був трохи на підпитку. — Харитосю, голубчику!.. Чи ж думав я, чи снів?.. Щоб ще раз пережити все-все, як вдома?!.. Не забуду твоєї ласки... Ніколи не забуду... Чуєш? І... і... коли може щось в управі було... так пробач...

— Та Бог з вами, Степане Йвановичу! Що ви? Покиньте про те. Ось лїпше зробім „стацію“, поки жінка помив тарїлки, та поколядуймо...

— Ка-ли-и-но мо-я, чом тебе во-о-да по-о-ня-ла? — затяг господар високим тенорцем...

По півночі Харитон вийшов відпровадити ближчих гостей. Степана ж, що приїхав потягом, лишили ночувати. Оксана постелила йому в тїй же кухні, де вечеряли, щоб було тепліще спати.

— А як що вам, Степане Йвановичу, хлїб присниться, — жартувала господиня, — то пироги, кутя, риба — на покутті, а „подушкова“ аж ось, на креденці, на поставці. На добраніч!

Коровай підійшов до неї, хитаючись, мов ниви під вітром. Цїлував ручки. Не були великі, але упрацьовані, хоча й в перстнях, ради свята.

— Спасибі вам... Спасибі вам... Пригріли ви мене...

Цілував ще й ще, хоч Оксана вже й пручалась. І раптом йому схотілось стати перед нею навколуюшки. Та ж господиня не зрозуміла гостевого руху. Гадаючи, що він аж падає, заточуючись, — прудко висмикнула руки й зачинила на заціпку двері.

Розморений теплом, обтяжений ситою їжею, так давно не бувши під чаркою, Коровай ледве втримався на ногах. З природи добра людина, тепер, заживши всяких понижень, він раптом спалахнув і уразився.

— Чого ж це вона мене жахається, як оглашенного? Їй дякуєш, немов вона тобі, справді, життя вратувала, а вона — пирскає!.. Чи бач, яка пава!..

Й поки він роздягався, хміль, досада та приристість все дужче й дужче насідали на нього. А що нові черевики не хотіли розшнуровуватись, то він сидів довго з головою додолу й хміль все більше бив його в тімя. То ж, коли, нарешті, простягся на топчані, — п'яний, гнів бушував, як хуртовина, в Короваївій голові. Що далі вчував все більшу образу, пониження, зневагу. Бо ж, хто такий Чапля? Колишній писарь з управи, де він — Коровай був за „старшого спеціаліста“. А вона? — Якась, говорять, куховарка, чи чорт її знав, хто!? І от, за пару нікчемних пирогів та чарку розведеного спирту він хотів дякувати їй, вклонитись, як церковним образам! А... Спекулянти!.. Круті!.. Рашавці, прокляті! А нехай би вам чорт забрав увесь ваш цей затишок, в якому — подумати! — душевно відпочивають наші люде!..

Гість не міг заснути, хоч і був сильно втомлений. Пирогов підходили аж під горло, серце стугоніло, в голові гуло.

Підвівся, розсвітив сірничка й каламутним поглядом оглянув хату. Води, що шукав, не побачив, але вглядів на підставці зелений „шкалик“ з „подушковою“.

— Принаймні враз засну!..

Потяг пляшку й опорожнив шавхильці. Ліг, закурив цигарку й пробував міркувати далі. Та ж думки стали важкі, неповороткі, утерті, без визнаних ліній. Плигали якісь окремі слова, виринали туманні образи. Нараз побачив ще раз Оксану, що стояла проти нього, ніби й справді церковний образ, освітлений червоним сяйвом, мабуть лампади...

— Бач, перекупка, вже й зовсім стриже на святу! Диви, як ще розгоравється сяйво... — були останні Короваїві думки...

Коли прибули гасичі, в кухні вже завалилась стеля. Лише вранці витягли з неї обвуглений Степанів кістяк.

А з весни в Чаплиному хуторі будувалась нова вілля за отриману асекурацію. Сватки ж гомоніли:

— Той має щастя, не я ж казав? Як колишне „казеннов“ московське добро, що „і в воді не тоне, і в огні не горить“!

— Спекулант!

— Ой-ой! То — такий видерух!

— Темна та історія з Короваєм... Пригадуєте?..

— Ну, да . . . Воно . . . конешно . . . Я його, знаєте, оминаю . . .
А полковник Пвальський-Жученко, що під чаркою називав себе
„демократом з аристократів“ зложив на адресу Чаплі „експронт“,
якого згадував при кожній випивці з „патріотами“:

— „Ета тварь,
Как дікарь:*)
На альманах Готській **)
Глядіт по-ідіотски!“ . . .

СЕЛЬМА ЛАГЕРЛЮФ
(1858—1940)

Свята ніч

Коли мені було п'ять літ, я пережила дуже велике горе. Можливо, що це було найбільше горе, яке тільки завдавала мені моя доля. Мені померла моя бабуся. До самої своєї смерти вона цілий час сиділа у своїй кімнаті, на канапі в куті, оповідаючи нам казки. Бабусю я дуже неясно пам'ятаю, що вона мала гарне, біле, як сніг, волосся, ходила зовсім зігнувшись й стало вязала нанчошу. Потім, я ще пам'ятаю, як вона, оповідаючи якусь казку, бувало покладе мені на голову руку й скаже:

— І все це правда... Така сама правда, як ось ми зараз бачимо одна одну.

Також пригадується, що вона вміла співати гарні пісні, тільки що їх не часто співала. В одній з тих пісень кажеться про якогось лицаря й русалку. Ця пісня мала приспів: «А по морю, а по морю дмухав вітер студений».

Про всі казки, що вона мені оповідала, я зберігла дуже малий, неясний спогад. І тільки одну з них я так добре пам'ятаю, що можу її оповісти. Це невелика легенда про Христове Різдво.

Оце все здається, що я пам'ятаю про свою бабуся, хіба що крім того почуття жалючого горя й розпучки: які я зазнала, коли вона була померла. Це я найліпше пригадую. Начебто це лише вчора відбулося — пам'ятаю ранок, коли канапа раптом залишилася порожньою й я ніяк не могла собі навіть уявити, як мине сьогоднішній день. Це я цілковито ясно пам'ятаю й ніколи не забуду.

Пам'ятаю, як нас привели попрощатися з бабусяю й наказали поцілувати її руку та, як ми боялися поцілувати небіжку, як хтось сказав, що ми мусимо їй подякувати востаннє за всі ті радощі, які вона нам дарувала.

Так само пам'ятаю, як всі наші чарівні казки й пісні ми поклали разом з бабусяю до довгої чорної труни й відвезли... назав-

*) Ця тваринка, як дикун . . .

**) Готський альманах — Реєстр старих аристократичних родів Європи.

зжди відвезли! Мені здалося, що щось тоді начебто назавжди щезло з нашого життя. Начебто двері до чарівної дивної країни, по якій ми вільно блукали, зачинилися назавжди. І вже потім ніхто не зумів ці двері відчинити.

Ми діти, поступово навчилися бавитися ляльками й грачками — жити як живуть усі інші діти. З боку могло здатися, що ми перестали тужити за бабусею, перестали її згадувати.

Але й зараз ще, хоч з того часу уплило сорок літ, в моїй тимці ясно повстає легенда про Христове Різдво, яку мені багато разів оповідала бабуся. І мені теж хочеться її оповісти вам.

Це було в Різдвяний навічір. Всі, крім бабусі й мене, поїхали до церкви. Тільки ми вдвох, здається, і залишилися на цілу хату. Одна з нас була надто вже застара, щоб їхати, а друга — занадто мала. І нам обом було сумно, що не доведеться почути різдвяної служби Божої й полюбуватися прикрасою церкви та сяйням різдвяних свічок. Бабуся, щоб розвіяти тугу, почала мені оповідати.

Одної темної ночі, почала вона, — одна людина пішла дістати вогню. Він ходив від хати до хати, стукав і казав: «Допоможіть мені, добрі люди! Моя дружина привела дитинку. Треба розвести вогонь, щоб її й дитину зогріти».

Але це відбулося вночі, всі вже спали й ніхто не відкликався на його благання.

Чоловік йшов все далі й далі. Нарешті він десь далеко завважив вогник. Він спрямував свій хід у той бік і побачив розведену ватру. Навколо ватри лежала отара білих овець. Отару стерег старий пастух.

І ось людина, що потребувала дістати вогню, підійшла до овець і побачила біля ніг пастуха трьох великих псів. Коли він наближувався, всі три пси прокинулися, відчинили свої пащі, начебто збираючись гавкати, але не видали з себе найменшого звуку. Людина бачила, як на собачих сиринах щесь стала дубом, як заблещали їхні білі зуби й як всі вони разом кинулися на нього. Вона відчула, як один пес схопив її за ногу, другий — за руку, а третій виірвся йому в горло. Але щелени й зуби відмовили в послуху псам і вони, не загодявши найменшої шкоди, відійшли набік.

Тоді людина попрямувала до ватри, але віщі так щільно притиснулися одна до одної, що ніяк не можна було між ними дістатися до ватри. Тоді він пішов просто по їх сиринах, але ані одна з них не провкнулася й навіть не ворохнулася»...

До цього часу бабуся оповідала не зупиняючись, і я її не переривала, але тут поза моєю волею я запитала:

— Чого ж, бабуся, віщі продовжували спокійно лежати? Аджеж вони такі полохливі? — питаю я.

— Почекай трохи, довідаєшся! — відповіла бабуся й продовжувала своє оповідання:

— Коли людина ця дійшла була майже до ватри, пастух підніс голову. Це був похмурий дід, який до всіх підозріло й неприятливо ставився. Коли він побачив, що наближається до нього

незнайомий, він схопив довгий, загостраний на кінці ціпок, з яким ходив завжди при стаді, і кинув його в незнайомого. Ціпок з свистом полетів просто в напрямі незнайомого, але не долітаючи до нього змінив напрям лету й, пролетівши повз незнайомого, з гроком упав на землю».

Бабуся хотіла продовжувати далі оповідання, але я знову її перебила:

— Чого ж ціпок не влучив у цю людину?

Але бабуся не звернула уваги на моє запитання й продовжувала оповідання:

— Тоді незнайомий підійшов до пастуха й сказав до нього: «Допоможі мені, друже. Дай мені трохи вогню. Моя дружина приїхала на світ дитинку й треба розвести вогню, щоб погріти її й немовля!»

Пастух хотів був йому відмовити, але, згадавши, що пси не могли цю людину вкусити, вівці не злякалися й не розбіглися, а ціпок не зачепив його, йому стало лячно й він не насмівся відмовити людині в його проханні.

— «Бери, скільки хочеш! — сказав пастух. Але ватра майже вже догоріла й не залишилося ані одного поліна ані одної гилки. — лежала лише велика купа гарячого вугілля, а незнайомий не мав при собі ані лопати, ані відра, в якому б можна було їх донести.

Завваживши це, пастух по-друге сказав: «Бери, скільки хочеш» — і тишився думкою, що той не зможе унести з собою жару. Але незнайомий зігнувся, вигріб рукою зпід попелу вугілля, поклав до поли свого одягу. І вугілля не опалювало йому руки, коли він його видобував, і не палило його одягу. Він поніс вугілля, начебто це був не вогонь, а горіхи чи яблука».

На цьому місці я втретє перервала бабуся в оповіданні.

— Чого ж, бабуся, вугілля не пекло ту людину?

— Почуєш, почувеш! Зачекай! — каже бабуся й продовжує оповідати далі:

— «Коли похмурій і лихий пастух це все побачив, він дуже здивувався.

— Що це за ніч, що лихі пси-вівчарки не кусають, вівці не лякаються, кіі це вбиває, а вогонь не палить?!

Він зупинив незнайомого й запитав його:

— Що за ніч сьогодні? І чого всі до тебе так ласкаво ставляться?

— Наколи ти сам не бачиш, я не можу тобі цього з'ясувати! — відповіла людина незнайома і пішла своєю дорогою, щоб найскорше розвести вогонь і зогріти свою жінку й дитинку.

Пастух рішив не губити його з очей, аж поки не довідається, що все це має значити, і пішов слідом за ним, аж поки не дійшов до місця його оселі. І тут пастух побачив, що ця людина не має навіть хати, а його дружина й немовля лежали в порожній печері, де крім голих кам'яних стін нічого не було.

Пастух подумав про себе, що невинне немовля може тут за-

мерзнути й, хоч він мав не із ніжних серце, а проте йому стало жалко дитинки. Він рішив ним заопікуватися: зняв з рамена свою торбу, видобув з неї мягеньку білу овчину й передав її незнайомому: щоб той прикрив нею немовля.

І в ту ж саму хвилину, коли здавалося, що навіть він, безсердечний, нечулий може бути милосердним, — відчинилися йому очі й він побачив те, чого раніше не міг бачити, і почув, чого раніше не міг почути.

Він побачив, що навколо його стоять щільним колом маленькі янголята з срібними крильцями й кожний із них має в руках гарфу. Він почув, що вони голосно співають про те, що в цю ніч народився Спаситель, який перебере на себе гріхи цілого світу.

І тоді пастух зрозумів, чому ніхто в цю ніч не міг заподіяти лиха незнайомому.

Оглянувшись навколо, пастух побачив, що янголи були всюди: вони сиділи в печері, летіли по небі, сходили з гори, зупинялися при вході до печері й дивилися на немовля.

І всюди панувала радість, спів, ніжна музика й все тішилося. Все це він бачив і чув у темну ніч, в якій раніше нічого не завважував. Він також відчув у собі велику радість з того, що йому відчинилися очі. Впавши на коліна, він благав Господа Бога».

При цих словах бабуся зітхнула й сказала:

— Коли б ми вміли дивитися, то й ми могли б побачити все те, що бачив пастух, бо в Різдвяну ніч янголи завжди літають по небі».

І поклавши руку на мою голову, бабуся сказала:

— Затям собі... Це така ж сама правда, як і те, що ми бачимо одна одну. Справа в свічках і лампадах: не в місяці й сонці, а в тому, щоб мати очі, які могли б бачити велич Господню!»...

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА

Володимирове срібло

Під молочно-білим небом нерухомо стергло Чорне Море. Немов виріклося назви своєї — лежить, мов дошка каламутно-безбарвна. Безсоняшний паркий день випив фарби та сяйво з неба і з моря, а натомість кинув сіру мерлу спеку.

Піт заливає очі гребцям княжих Володимирових кораблів. Втома тяжить словом на їхні мязи. Однаково відважна в боях з ворогом чи з розбурханим морем міцна дружина тривожно вдивляється в обрій: такі, умертвлені млавою дні віщують землетрус або злу хуртовину. І не в одній чубатій голові, посивілій в боях, мевою кружляє думка:

— Чи ж гаразд надумав наш князь — хреститись у віру грецьку? Чи не в лиху годину вирікся старих богів, які все водили його до перемог? Що, як помститься за зраду ясний Перун? А пресвітлий Дажьбог не дасть більше ні врожаю, ні перемог, ні щогіддя? Та й Велес... як пустить мор на коні та бидло?..

Що-правда, казан княж-вутью Добриня — таки ж була охрестилась Ольга — і все минулося добре ще. Навіть не тільки свої, а й чужі називали її —

«Наймудрішою з жен!»

Та воно так. Тільки ж, чи то честь мужові — хочби й найдостойнішої жінки чеснота? Не бабку, дідів наслідувать треба! — хитають чубаті голови і погляди загартованих у боях дружинників княжих схреңуються, мов леза мечів. Все кидають те саме піме питання:

— Ох, ох! Чи ж гаразд чинить наш князь? Чи ж гаразд?..

А князь, і сам, немов те ясне, невидане сонце, ніби розгніваний скрився в намет із важких килимів. Мовчаливий, як земля, немівний. Бо теріко Володимирові на серці: чує зневагу в тім, що мусить іти в Царгород не переможцем з мечем, щоб і свій щит на місці Олеговім прибити, а силуваний шливсти з дариною по чужу віру, по наречену. Немов юн-юнак, що кохання шукає й над всяку честь жадає собі дівки.

Всміхнувся погордливо:

— Кохання!.. Зазнав його досить і з бранками, й з небранками. Таж на сотки рахує своїх жінок!

І сама рука шукає меча при боці. Голос рветься до розказу:

— До бою! Візьмемо силоміць місто базилевсів і ту князівну, їхню сестру! Первина це, чи що?!

А в уяві блідим місяцем впливає, як місяць холодне, горде обличчя Рогволодової доньки — Рогніди, найнезломнішої з жінок, яку колись бачив Володимир. Ще й доси пекучою образою горять в його серці оті слова Рогволодівни:

— «Не лить ми роззуги рабинича!»

І більше ні усміху, ні слова привітного не злетіло Володимирові з Рогнідних уст. Дарма, що він їй муж, переможець, пан, володар.

Покорив непіддаїну, та ж у мовчазній, вимушеній покорі, все чує погорду князівни до «рабинича», хоча нині й сидів той «рабинич» на столі Київськїм, пануючи над всяк нарід.

Чи ж буде такою і ця Анна Царгородська, сестра базилевсів Константина з Василієм? А може ще й гірше зіллячко: може чекають на Володимира сльози? Ніколи ще не викликали вони в нього співчуття, лише — роздратовання та досаду.

— На Перуна і Велеса! — здригнувся князь. — Як осіння маза в поході — жіночі сльози! Холодять серце, нудною просякають думки, роблять життя нестерпним, а світ — огидним!

І кортять Володимира розметати Царгород. Знищити братів базилевсів, що жадають від нього шлюбу з Анною, як заруки за

певний союз і тривалий мир. Зводиться князь на ноги й нетерпляче відкидає килим, що завішує вхід в його шатро.

З безбарного берега виростає стрімкий беріг. До нього вже пристають кораблі. Тут відновлять запас питної води, бо тут закінчуються землі, що платять Володимирові данину. Херсонесом значиться край, вільний від Володимирової руки.

— Так здобути й Херсонес! — облетчує своє серце князь. І його зір догонять скельних орлів, що кружляють над Таврією. Виринає птахів по широких колах плавкого лету.

— «Птах Візантії!» — всміхається з-під вуса. І падає княжий розказ: — Потішмо серце наше ловитвою таврійських орлів. Найпочекже на нареченого князівна Анна!

Нема ж таки ліпшого ліку на журу-докуку, як лови. І з клетком орлім відлітає терпкість з Володимирового серця. Смакує князеві вечеря над морем. Добра щойно виїмана риба з синіми, широкими плавниками, як крила метелика. Смаковиті й товсті, головаті «бички» Доволі й птацтва настріляно дружиною. І пастухи Таврійські, що пригнали молодих баранців, нанесли й меду, і сиру. Он стоять одалік в шкурах овечих, перекинених на одне плече, придивляються — добродушні, привітні — до чужинців вояків, що принесло їм море. Серед пастирів, як цень, імшедду вкритий, з лица темний, поораний зморщинами — їхній старший. Справжній патріярх. Та ж очі його молоді й живі, палають синіми вогниками, кидають іскри, як самоцвіти-сафири.

Володимир жартує з дружиною. Велить наповнити цогари, щоб не стояли порожні:

— Руси ж бо — веселіє пити!

Розказує і пастухам дати бурдюк вина. Та й до пізніх зір тримає столування. І за вином князь міняє мету своєї подорожі:

— Заночуємо на твердій землі. Нам не страшні гірські розбишаки, як би на нас відважились. А печер — он скільки! Тепер — до сну, а перед світом — за мечі! Не Таврію воювати, не пастухів підбивати, — здобути Херсонес!

Луною здригнулись гори від вигуків дружини, завасли охочою до бою та слави. А з-поза скель до молодечих вигуків прислухається срібно-головий пастуший патріярх. Як білою, сріблястою хмарою сповито буйним волоссям смугляве обличчя. Не знає: де борода зачинається, де волосся — кінець. Все злилось білою, кучерявою імлою. Очі ж — сафір не відриваються від Володимирового гострого погляду. Аж князь пошанував старого:

— Не бійся, діду! Ні тобі, ні твоїм пастухам від нас лиха не буде.

Всміхається дід:

— А не буде, князю, не буде! Лихо, бач, на того йде, хто його накликає. Ми ж лиха не кличемо, з лихом не знаємось.

Дивні Володимирові дідові слова. Дивно й те, що розморює його втома сном. Не сила ані розпитати.

Отроки-слуги вже поставили княжий намет. Не дідь бо Київському князеві спочивати, як печеніжин, у «голій» печері. Ось

ще тільки заповнити мотузи на шаколах, щоб килими вітром не звивались — та й піде князь на відпочинок.

— Швидче!..

Але тяжко йдуть до камяного ґрунту залізні кілля. Дзвінко крещуть іскри в камені гострі мотики. І зненацька озвалася скеля ясним сміхом: дунко задзеленчав, мов дзвоники, металевий звук. Меркля блиснуло стамніле від часу срібло: тавлені брили, а на них — кули монет, мов рыбацької луски. Погари з чистого золота, з червлению зсередини, сміються до вільного світа на нове коло, прокидаючись з вікового сну.

Слугам допомагають дружинники: все ширше й ширше роззявляє пащу глибока яма, що поглинула колись велитенські скарби. І волф премудрий підносить Володимирові старовіку цінну зброю, ледве торкнену прозеленню старости:

— Перемогу віщує вона, князю наш!

Дружинники подають на тарчах стародавні монети — срібні тетрадрахми. На них — написи:

— «Перисад» — ще можна розібрати грецькі літери.

Кований щит, як велитенська таріль, докола прикрашений чудовою горорізьбою з ясного золота. Обличчя красуні, а волосся — жмут сплетених гадюк. А під тарчою, на самім споді скарбової схованки — срібний тризуб, як зірниця світлий. Немов учора там його положено: такий ясний!

— То — посвятна річ! — промовляє волф, кудесник знаний.
— Не легковаж цього дару богів, князю наш!

Упросився волф з дружиною до Царгороду, хоч ніби то й не годилося б князеві його з собою брати, як їхав хреститись. Та ж дружина не мусить вкупі з князем грецьку віру приймати. То ж, як буде вона без свого жерця?

А сам волф в серці ховає вкриту думку:

— «Та ж може не Греки дружину князю, але він Греків в правости своєї прастарої віри пересвідчить? Сильні боги старовікі!»

І вже шукає волф зручної хвилі, щоб добру пораду князеві дати, мовляв, той дар посвятний слід принести в офіру Перунові. Аж попереду жерцевого впало слово князеве:

— Доволі буде нових гривен з цього срібла. — Обертає в руці монету з напів-стертим нап'ясом: — «Археонакт, архонт», — На них звело свій образ вирити, на знак, що Таврійська земля цим сріблом мені чолом била.

І цей знак «права водного» — тризуб най на гривнях моїх буде. Цей напис:

«Володимир, а се його сребро».

Мовчки вислухала дружина князів наказ. Промовчав і волф. Лише старець-пастух, мов рівня, до Володимира озивається:

— Добре, князю, вчиниш. Добре! — притакує. — Твій це скарб, твій! Вже бо раз було дано таки твоїй землі цього тризуба, й ця тарча золота була вже в твоїм див-городі.

— Що і звідки знаєш?

А старий лише рукою помагає:

— А, я! Все знаю... А звідки? Та ж я і тутешній, і давній, а це теж давнина не аби-яка.

— Так ти знав і про скарб? Чому ж не викопав раніш, як ми його здобули.

Дід покрутив пухнатою головою й знизав широким плечем:
— Ми — не берем. Ми даємо. Цей скарб, тобі призначений.

Князь вступив до намету. Слуги підкладають шовкових подушок, під голову князеві, під боки. В ногах ложа зложили викопаний скарб. А на ньому вклався дід-настух, улаштувався немов дома. Ні знаком, ні морганням слуг не розуміє. Аж молодий, дужий отрок сіпнув діда за пас. А з під довгої дідової кереї об'явилась ратиця, мов у цапа.

— Лишіть! — розказав Володимир і махнув рукою слугам: — Ідуть!

Вже виступив з поклоном останній слуга з намету, а князеві все не йде з думки та дідова ратиця.

— «Все — каже — знаю... І ми — каже — даємо лише... Велес? Бог?»...

— Та ж не інакше, — всміхається на княжу думку дід. — Невже ж ще й доси ти мене не пізнав? Чи може призабув Аркадійського Пана? Еге ж, еге! Того самого, що в Акакесіоні свою святиню мав. Пан я..., що отари стереже, що про звіроу дбає, садів пильує, бджолу благословляє. Ба і в боях не раз я в пригоді бував. Але ж сам ніколи зброї не диткнувся...

Слухає князь у пів-дремлі. Немов чари на нього впали: не може поворушитись й мову неначе згубив. А Пан сріблом буйних кучерів білих, як руно густих, струснув, аж міцний риг з них вимотався. Й відповідає на власні думки:

— Давні, прадавні згадки... Не забудеш! Ось перед очима стоять Гіганти першорожденці Матері-Землі. Прийшли на прохання богам. В хаосі зарозумілої темноти своєї собі урочили, що вони — великани, то ж і рівні богам. А може — ще й дужчі! Й почали нагромаджувати гори. Осу на Пеліон тягли! Це щоб до високоствей небесних досягнути, а звідти богів скинути в безодню.

Отець наш — Зевес блискавками велетнів обсипає. Креше небесний вогонь. А я бачу, що — але! Всі пасовиська мені понищать, всі отари мої обездолять. То ж і вхопив я свою сурму: з мушлі вона, щоб лякати вовків, як занадто наближаться до отар, — та як засурмлю! Аж гори й упали. І велетні мої, мов метка псів, — у ростіч... Ха-ха-ха!.. Ну, вже й полосміявся тоді я: не знать, аж де луна мій сміх відбила... Й тепер мені весело про це згадати.

А подруге... було те вже пізніше. Біля Маратону — знаєш чей? — спробував я знов заграсти, коли Еліни з Персами бились. От, пустив я тоді Персам Страх. Погнав напередими, на сурмі своїй приграваючи. Повіриш, князю, аж увесь Олімп адивувався!.. Але, що тобі до того? — задививсь у далечинь своїх споминів могутній Пан. — Олімп... Там ще добре пам'ятали, як татко мій Гермес злякався моїх козячих ратиць, от як і ти перед хвилиною. Тоді загорнув був мене — новонародженого — у заячу шкуру та й приніс на посвятну гору. А дівка Атена не в ратицях, а в тій заячій

шкурі лихий знак догляділа. Каже: це буде — страхополох! І сміх зібрав зашморгом дрібні зморшки коло Панових очей. — За Атеною ж ще й доси люде вважають зайців за моїх вістунів. Ані думки про те, що то — лише Панів жарт, щоб з найполохливішим твором на люде жах посилати...

— Ну, та вже годі про це. Знаю, що ти, князю, не з полохливих, — відогнав старець тіні спогадів і поклав руку на Володимарову, — То ж нині хочу тобі допомгти. Прихиль до тебе Херсонців без бою. Не хочу, щоб ти мав на собі кров, йдучи до святого хрищення.

Вельми дивується в духу Володимир. Не так тому, що Велес сам себе поганським богом звучи, з ним по товариському розмовляє, як тому, що з такою пошаною про християнське хрищення говорять. А Пан, мов на вже сказане слово, на князеву думку відповідає:

— Від старця побожного й благочестивого Клімента знаю. Від християнського первосвященника. І вказує очима на понадбережані скелі, що над морем стали темними тінями. — Он, он... З тих скель його лихі люде в море скинули. Від нього знаю про Пастиря Доброго, що сам Офірним Агнцем був. Як же було мені, пастирському богові, його не полюбити? І з того часу йому служу, як вмю. От, і до тебе заради його прийшов, щоб тебе від вчинку кривавого, від наміру алого підпернути. Не піднось, сину, насильницької руки на Аїну, не проливай і крови добрих Херсонців. Стільки вже її пролило на твоїй землі! А скільки ще прольється! Аж доки ви не зрозумієте...

Звів з викопаного скарбу срібний тризуб:

— Аж доки — кажу — не збагнете, що, як троє Харит, як троє Суддів над тіньми в підсвітті, як три Парки, що долею смертельників володіють, як троє сторуких Гекатонхеїренів над землетрусами, морськими хуртовинами та земськими бурями панують... — троє посвятних істот, три вартівниці мусять об'єднано стати на варті вашого краю. А це:

— Гармонія, Сила і Любов.

Мов струи, торкнувся пальцями гостриків на тризубі. Вони ж під Пановим дотиком заграли іскрами-зорями.

— Боги промовляють до люде символами. Колісь і я, як мав свого оракула в Акакесіонській святині, також людем на їхні митання таємно відповідав. Бо ж дух людський мусять сам свою стежку знаходити, щоб голос божеський розуміти.

Гладив старечюю рукою ясну поверхню тризуба, нахилив його, любуючи грою відблисків світла від важкої срібної світильні, що біля Володимирового ложа поставили отроки.

— Був тут скитський князєнко, Боризес син Тергастерів та єдинської бранки. Та ж чув ти про нього: він перший панував над землею твоєю. І не зрозумів був він, прийнявши цей знак «водного й пільного права» від Посейдона. Забув про дух Матері-Елади, й послухався голосу дикої скитської крові... О, красна Талестрис, донько людська! — зітхнув Пан приглушено. Обличчя його потемніло, а вогники — очі пригасли сумом. — Не посланниця неба.

але сестер пекельних — Насильство, Жорстокість і Помсту — вибликав опосний духом знищення Боризес з глибин підземних. Мирного тризуба не за берло, ознаку влади, ні, за зброю смертоносну він ужив. О, Талестрис! Вихованка моя! Дитино людська, Амазонка остання!.. Ним була ти переможена...

Обережно, обома руками, неначе крихкий шкляний декіф, підніс Пан тарчу з головою Медузи. Витер її краєм плаща, торкаючись ніжно, мов обличчя сонного друга. І підставив Володимирові рухом слуги, що тримає перед володарем люстро.

— Дивись. Там углядиш, що було. Що буває, те минає. Та ж лишається звязок минулої події з речами, що бачили її. Відгуки минувшини — клаптики розірваного ніжного панутиння лишаються на німх своїх свідках.

І бачить князь Володимир дії днедавні. Далеким сном линуть видини. В безмежному, безлюдному полі самітня стоїть Грім-Баба каміня. А до неї кінь бойовий веде свого втомленого господаря — скита Боризеса. Ось і Таврія, населена дивними істотами. Вони поважали себе за богів тому, що були всі безжурні й щасливі. Пливе, як джюрчання лісового потічка й щасливе дитинство Талестрис, доньки Амазонки, що згубила її мати, відступаючи з нерівного бою. Та ж Центавреса і Пан пожаліли людську дитину, виховали її, ще й поставили для неї храм. Ось зустрілась остання Амазонка з власною долею: з коханням до скита Боризеса. Кривава рана була заручинами: Ерос бо ранить завжди. Росквіла та рана-троєида, аж коротким щастям. Так швидко, мов з маку, облетіли пелюстки. Чи ж міг звікувати в Аркадійським спокою буйний скит? Чи міг лишитись у Таврії, де не було кого здобувати? Ні спротиву, ні ворога. Була одна людська істота — Талестрис, і він так легко здобув її.

Й помагдував розлогими стінами скит Боризес туди, де була здобич принадна, місто, що «прелестю міра сього» його називали...

І бачить князь Володимир у, переливчастому срібнім озерці — пра-Кнів. Розлогий, широкий розкинувся він вздовж берега. А, храмів у ньому, храмів! І з Півдня, і з Півночі зійшлися тут боги. Та не з сваркою — людським звичаєм, а ж, як личить безсмертним. — осіли в достойному спокою. І дивляться на рід людський, що роєм мошкари метушиться: адолю-догори, згори-додолю. Та й все на тім самім місці свій танок смерті танцюють...

Володимир шукає поглядом скитової дружини, тієї Талестрис, чие наймення і по девяти сотках літ кропить Пан своїми сльозами. Чує князь: не чужа вона йому, ота красуня далека. І радіє, що знайшов.

Ось вона: в світлиці різбленій, тисовій, прикрашеній взорами різними вирізуваними, а між ними конячий череп старою слоновиною біліє. Сидить он Талестрис, схилившись. На бойову Боризесову кошулю пришиває косяною головою тонкі листки, нарізані з кінських копит. Це та сама Талестрис, що то — колись — жнала тільки вільну гонитву полями з Центавресою! Це та сама

Талестрис, що тут, у Таврії в іграх з Понтійськими Нерейдами (минок і вечір вітала...

А біля Амазонки лежить широкий нас з вичинбареної шкіри буйволової. Це те ж рука Талестрис так прикрасила його бляшками срібними, пацьорками шкляними. При лівій руці — дитинка в колисці спить. Цвіте немовлятко хороше, що й міри нема його красі. А мати легенько, кінчиком постола колиску на полозках, як саночки, гойдає.

Все ясно бачить Володимир, чути ж — нічого не чує. І не знає, що саме співає Талестрис. Чи журлива, чи весела її пісня? Чи рипить розгойдана колиска? Чи за вікном щебечуть пташки? Не чує князь і твердих кроків, і брязкоту, коли входить у світлицю Борзас у зброї блискучій, у шапці шліку сободньому. В руці у нього — спис, тризубом закінчений, за пасом — ніж, один — короткий, при ньому — другий, широкий та довгий. Смугасті ногавиці аж на котниках зязані й у жовті сап'янці заправлені. Кожному відразу видно: вождь, володар. І сам, як тиє — міцний, як тур — нестримний, буйний, — як весняний потік у горах, що перешкоди не знає.

Поставивсь перед Талестрис, незадоволений. Дорікає скит. А вона голівку спустила, очі в колиску втупила, дивиться — покірлива, тиха. Коли не коли лише слово коротке промовить. А скитів гнів морською хуртовиною наростає, чорною хмарою чоло вкриває, каламуттю наповнює очі.

Дитинка прокинулася. Видко: плаче й рученятами до матусі тягнеться. Талестрис — до неї: мужа не чує, про власну журу забула. І раптом в покірливій матері прокидається колишня Амазонка...

Не чує князь слів. Та ж добре він знає цю блідість обличчя, що стає відразу незломно твердим. Знає цей погляд, — як крига — холодний, — дарма, що він пече чоловіка вогнем образи. Не чує Володимир слів, та й не мусить їх чути тепер: чув їх не раз від Рогніди!.. Й не дивується князь, що блискавкою прорізан повітря тризуб. І не в білі Дніпрові чечуги — у білі груди Талестрис гостряки його сховались, криваві потьокки по собі залишили...

Тільки раз руками вимахнула і впала на колиску Талестрис. А за немов підстрелений птах, звився вгору і з дубового столу важко впав шкурятяний, цятькований нас, що вишивала — гартувала скитові Амазонка.

Каламутна терикість зводиться у Володимировім серці. В пам'яті відживає бліде з обурення Рогнідине обличчя. Випростана вся, мов гад, що наготовився скочити на ворога. А вся пекуча образа, болючіша за дотик меча, на гарт розігрітого, вложена в одне-єдине слово:

— Рабинич!

На щастя — тоді! — не княжий меч метнув іскри. Син Ізяслав, ледь-ледь семиліток, вихопив дитячого мечика, між батьком та матірррю став, углядивши Володимирів рух: грубо вхопити Рогніду за рамя...

Не чує князь, що в тьмяній глибині золотого кованого щита промовив скит і яке слово зірвалося з уст Амазонки. Та ж в серці Володимировім голосно звучать слова сина Ізяслава:

— Доки живий я, — матері ніхто не діткнеться!

І вже не тямить Володимир князь, де він і чи в десь у світі та Анна — князівна, що по неї він їде. Цілою істотою відчуває одно: не він Рогніду, — вона його уразила, ногами потоптала — ненавистю пекучою душу його по вінця налила. Тільки ж — за світ живий! — нікому він її не віддасть. Нікому! І ніколи її від себе не пустить. Потрібна йому ця ненависть, як вайпалкіша жага кохання. Без неї й — життя не життя...

Аж тяжко зітхає князь:

— Чи ж це було кохання?..

Рукою обтирає чоло. Непритомним зором дивиться на Пана. І не враз доходять до його свідомости слова Аркадійського гостя:

... — і поки зневажатимуть жінку, — все будуть рабами. Як вчинок варварський — зневага старости, так вчинок рабський — зневага жінки... І не стерпів я: забрав у нього тризуб Посейдонів. Сховав його тут, у землю. Саме тут, де смертельному дали його нестерпимі. Під скарбом боспорським його сховав я. І тільки тоді ось його даю, в хвилину, коли нове життя...

Не домовив: з кораблів озвалися сурми. Ранок будив княжу дружину. Срібною хмарою піднісся Пан, розвіявся — давній — легесеньким димом, сріблестою кучерявою імлою, полинув над море, у безвість поплив...

* * *

Неначе підмінений перебув у Візантію Володимир, князь русичів. З новою пошаною в серці приймав науку Візантійських священників. Нині ж умовою, а не дробницею вигідного для краю договору, була для князя віра, яку впізнав за віну і той, що колись був сам за бога людям.

Анна здалась Володимирові четвертою сестрою тих трьох Геніїв —

Гармонії, Сили й Любови,

що про них говорив йому Пан. Тільки ж ніхто не міг висвітлити знаменитому князеві, навіть найвченіші Візантійці, — як могло статись, щоб елінійський бог увірував у Христа — Пастиря Доброго і служив йому?

Один лише мовчазний, немівний схимник, що записував аннали і цю подію до них записав, — той, хоча ні з ким не говорив, а жив тільки книгами і в книгах, той чернець-знавець до Київського князя озвався:

— З рогами, кажеш, був він, князю-господине?

— І з рогами, і з ратицями! А тіло людське від нас аж по ратиці білою вонною вкрите.

— Так ось на твоє питання відповідь маю, — розгорнув книгу черноризець. І водить гальцем, підкреслюючи рядки:

... — «і біси вірують і тренещуть»...

— Що тут написано, те — навіки нерушимо.

— Не тренетав він! — відказує князь, хитаючи головою. —
Був радісний і ясний.

— То — вже не моєї мудрости річ — відрізав чернець.

А на всі дальші Володимирові запитання, мав лише одну відповідь:

— Збагнути це — хто ж зможе?

Та князь вже й не шукав нових висвітлень. Але ще там, у Візантії, купуючи рідкі й дорогоцінні річі мистецькі для прикраси своїх палат і столиці своєї Київ, закупив Володимир доволі й зображінь мармурових та мідяних. А серед них — справжнє, ще з поганських часів «ідолице» козлоного, рогате. До уст усміхнених семидільну сиринксу прикладає, оком хитро та весело підморгує.

Умовляли князя священники:

— Соблази це, князю наш! Спокуса для люду! Не годиться новохрещеному купівлею ідолиця починати нове життя по Христі.

Але князь лагідно хитав головою. Хто ж зі смертельних міг похвалитись, що вплинув на Володимира, князя русичів?

І неваче не чув домовлянь князь, але в очах Пана вирясно читав:

— Так, ми розуміємо один одного! Були ми обоє щирі в поганстві, щирі ж лишимося і в зміні серця!

В духу був переконаний князь: не візантійські монахи, а той Пан Аркадійський навернув його до правної віри Христової. Бо ж коли йому й старовікі боги служать, то вже князеві сторони Гіперборейської й поготів слід вірно служити. А срібним таврійським тризубом розказав Володимир, на взірць «лаборума» Константинової корогви, прикрасити свій княжий стяг-прапор.

Г. В.

Еміґрація.

«Kann uns zum Vaterland die Fremde sein?»

(Чи стане нам Батьківщиною — чужина?)

(Goete, Iphigenie a. Taub. I).

В протягу цілої історії людства існувало явище, що йому ймення: еміґрація. Від старих латинів має воно свою загально вживану наву, але зміст його сягає часу першого заселення землі. Якщо схоцемо його означити (пояснити), то як етимологічний рівнозначник у нашій мові відповідав би йому висказ: вихідництво, виходство. А що під цим словом розуміємо, це: перехід з рідного місця й оточення в чуже, вихід з батьківщини в чужину.

Схоплюючи зариси поняття цього явища, наш дух зразу шукає його причин. А цих причин багато.

Перша — сказати б причина основна (матеріальна) це: вимоги й потреби людської природи. Людина своєю матеріальною частиною — ество в просторі. Людина — одиниця спосібна розмножуватись і природним гоном перта зберігати свій рід, розширюється в часі в суспільність, з меншою чи більшою самосвідомістю. Як широко в просторі сягає пересічно-однородна, одна самосвідомість взаємної суспільної приналежності певної групи людей, так широко в просторі сягає одне суспільство. Занятий цією суспільністю простір — творить для неї батьківщину. Що поза цим простором (батьківщиною) — чужина.

Означений національний, життєвий простір — батьківщину — творять дві сили: відосередочна — розріст етнічної групи, і доосередочна — самосвідомість суспільної співзалежності й приналежності тієїж етнічної групи.

Обі сили обмежені в своєму потенціалі. Сила відосередочна суспільності (розріст) обмежена такою ж силою інших, сусідніх суспільностей. Наслідком цього є взаємоограничена в просторі людських суспільностей.

Суспільності, що в початках заселення землі мали більшу відосередочну силу, заняли великі життєві простори. Розуміється ізза цього простірнього розкинення сила доосередочна — національна самосвідомість суспільної близькості — не мала рівно великої натуги. Сюди треба причислити: китайців, індійців і велику частину слов'ян.

Знову ж суспільства з більшою доосередочною силою заняли малий життєвий простір, бо сильна самосвідомість взаємної близькості держала їх простірню й духово близько себе. Вони відіграли вправді велику ролю в початках етнічного формування нашого континенту, тому що мали великий ударний потенціал, однак у велику потугу в часі й просторі на довший час вони не зросли. Сильніші відосередочні групи обмежили їх надто скоро своєю людською масою на невеликих просторах так, що в них дуже скоро прийшло до еміграційного процесу, бо дуже вчасно появилась у них формальна причина еміграції — зубожіння батьківщини в життєвий простір. Сюди треба причислити такі народи історичного значіння як: греки, латини, фенікійці й інші.

Нормально розвивались етнічні групи з рівномірним роаоложенням обох сил. Квестія еміграції виринула тут нескоро й неяскраво. Сюди зачислимо передусім германські й романські народи й племена давніших і новіших історичних часів.

Сила доосередочна. Сила доосередочна певної групи обмежена власною відосередочною силою. Отже, чим ширше в просторі (рівнож у часі) розкинена якась група духово й фізично споріднених людей, тим пересічно-менша є свідомість їх взаємної суспільної близькості, взаємної привалежності до себе.

Наслідком зменшення цієї свідомості суспільної близькості буває зменшення почуття націон. співзалежності й близькості. А через це, за дуже навіть малим товчком, така частина чи тільки одиниця кидала дотеперішні селища й шукала нових життєвих просторів, зринаючи відразу чи поступенно звязки з давньою суспільністю емігрувала колоніально.

По мірі зменшення самосвідомости, взаємної близькості в певній частині суспільства, трагить така група відпорність зглядом зовнішніх чинників, — сусідніх націй, що вдираються в чужий простір, легко його окупувають, або розкладають його політично на групи й групки, племена й народи. (Як це робили поляки з нашими лемками й гуцулами). А конечною консеквенцією окупації є винищування ворогом тих одиниць чи груп, що були в нації основою національної єдності, сукупности й відпорности. Це еліта нації, а як така є конечною й бачить свою конечність то — рятується від знищення йдучи на політичну еміграцію. З оружжям чи без оружжя в руках — залежно від форми окупації. Історія й сучасність надто багата в приклади. Згадати б хоч тільки три наші еміграції, орликівську та дві перед большевиками.

Знову ж наслідком збільшення тієї націотворчої сили в одній частині суспільства бувало і буває те, що ця часть нації (part — партія) свою ближчу, історичним чи природним процесом скріплену, свідомість старається поширювати на прочі, історично може дещо інакше предетерміновані часті батьківщини, й захопити в свої руки організацію рідного суспільства. На такий стан не погоджуються інші частини цього ж суспільства. Цей процес стає їм несприятливий. Виринає внутрішньо-національний конфлікт — боротьба. Переможені залишаються остаточно по стороні вищесвідомої своїх цілей і сил, групи тому ліпше зорганізованої частини. Переможені й повдовжні в ладу, що заісновує пасивніші — залишаються й коряться своїй долі, знову ж активніші, більше заангажовані в конфлікті, кидають батьківщину, щоб на чужині продовжувати боротьбу й підождати змін, — значить емігрують політично.

Це трапляється у суспільства з широким простірним розкиненням. Знову ж в суспільностях з малим простірним розкиненням (розростах) — таке частинне посилення цієї націотворчої свідомости звичайно не трапляється. Малий простір досягає звичайно однакова історична чи природна доля. Виняток була б тут Греція (давніша) ізза свого сильного розчленування морем і горами.

Що ж до суспільности, де зрівноважились сили: від — і доосередочна, там національна самосвідомість достаточної потуги, неутралізує мирно простірне розкинення. Тут еміграційна ліжя тримається низько й невикazuje великих хвилювань при жадній формі еміграції.

Це й були б перші причини еміграційного явища. І хоча в звичайному, конкретному життю бачимо ми в першу чергу інші ближчі причини як: авантюризм, цікавість, невдоволення життєвим станом, політичні чи економічні невдачі — то глибший вгляд в суть явища вказує нам їх в кожному практичному случаї.

З причиною формальною еміграційного явища, передусім з її відтінками, в алучені й форми еміграції. Вони розрізняються відповідно до зубожіння батьківщини. Еміграція — це завжди вислідна зубожіння батьківщини, а величина її пропорціональна цьому зубожінню. Значить: чим менше в батьківщині життєвого простору — хліба; чим менше число суспільности вдоволяє існуючий метод організації суспільства; і чим менша в відпорність нації зглядом сусідів-ворогів, — тим більше людей, членів суспільности, шукає хліба, сприятливих

умовин розвитку індивідуальності й збереження життя поза границями батьківщини — емігрує.

Таку відповідно до якості цього зубожіння й відповідно до його степеня розрізнятимуться форми еміграції.

Вже при обговоренні формальної причини еміграції, були ми вже розрізнили два роди зубожіння батьківщини: 1) зубожіння суспільства (батьківщини) екстензивне й 2) зубожіння інтензивне, цебто зубожіння в життєвий простір батьківщини, в життєву ідею (самосвідомість) нації.

Конечним наслідком одного й другого явища є еміграція.

Наслідком зубожіння батьківщини в життєвий простір (екстензивне) — є еміграція економічна, вихідництво хліба ради.

Знову ж зубожіння нації в життєву ідею (інтензивне), — цебто: ослаблення національної свідомости, що є основою відпорности нації на зовні перед ворогом-сусідом, як рівнож в нутрі: обмеження нац. свідомости до партійних рамців — потягає за собою еміграцію політичну. Цебто вихідництво ідеї (світогляду) ради, еміграцію ізза розходу світоглядів.

Суттєво обі еміграції подібні, однак не є тотожні. Для прикладу: 1) В емігр. економічній надія на поворот до батьківщини майже неіснує. Інакше в політичній еміграції. Тут надія на поворот одинока радя життя. Бо в шуканні нових і нових життєвих і суспільних форм, нації, сьогодні й вчора, міняли й міняють свої світогляди й політичні й соціальні устрої, і то так з внутрішніх, національних радій, як і зовнішніх. А далі 2). Еміграція економічна відповідно до верстату праці, чи земельного наділу, розкинена звичайно в чужому життєвому просторі. Ізза цього розкинення бракує їй часто самоохоронної організації, а проживно; небезпека денационалізації (найменше мовної) немов меч Дамоклів звисав над її головою. І знову не так воно звичайно в здоровій еміграції політичній. Тут кадрова організованість і дисциплінованість — основа її сили й вдачного повороту до батьківщини. Звідси скупчування сил, почерез злагіднювання внутрішніх розбіжностей. З одним хотінням і під одним проводом — це нормальне й логічне явище здорової політичної еміграції. У політичній еміграції є звичайно менша матеріяльна залежність, а звідси слідує природно більша відпорність на денационалізаційний тиск еміграційного середовища (хоча небезпека існує й її невільно недоцінювати). Отсе були б і ціхи, які не дозволяють утотожнювати одну й другу еміграцію.

Це — якісне (квалітативне) розрізнення емігр. явища.

З черги кілька слів про квантитативне розрізнення. (Однак треба завважити, що квантитативне супонує квалітативне розрізнення й на цьому базується).

А). Що до емігр. економічної. Квантитативне емігр. явище може відбуватись і дійсно відбувалося: 1) колоніяльно (групово) й 2) фермерськи (одинично).

Еміграція економічна колоніяльна (групово) в історії етнічного формування землі бувала оружна й мирна, як: у давній Греції, Римі, Фенікії і т. д., і у посередньовічній Іспанії, Англії, Франції.

Еміграція ж фермерська (одинична) відбувається звичайно за методом просякання в чужий безпосередньо життєвий простір, тому неможливе тут створити колонії. Колонії повставали завсіди поза життєвим простором дозрілих суспільств. Історичні приклади такої еміграції — це емігр. новіших часів: італійська, німецька, українська (заморська!), ірландська і т. д. . .

Еміграція економічна, головню колоніяльна, прибирає нерас (оружна!) великі розміри, стає основою політики батьківщини, (фенікійці — Картагіна, Греція — і Велика Греція в південній Італії, Франція — і Нова Франція в Новім Світі, Англія — й домінії, колонії, Голандія і т. д. — це історичні приклади) і це у щасливих случаях стає для такої нації основою імперіялізму (Еспанія, Англія, Голандія іт.д.).

Б). Щодо еміграції політичної. Воно рівнож може відбуватись і дійсно відбувалось аж до сьогодні: групово й одинично, з оружжям чи без оружжя в руках.

Еміграція політ. одинична — це дуже часте й майже природне в історії явище. Бо навіть найкраще продумана національна чи соціальнона ідея чи устрій не може вилучити індивідуальних питоменностей думки й почувань у всіх членів національної чи соціальної групи й усунути всякі колізії.

Знову ж еміграція політична групова — це явище переломових хвилин нані й її держави; будьто ці переломові часи впливають з внутрішнього розвитку нації, будьто з зовнішніх рацій (як нпр. окупація ворогом батьківщини). А буває вона звичайно з оружжям у руках, якщо впливає з зовнішніх рацій.

Стільки про форми еміграційного явища.

З черги кілька слів про користь й небезпеки чи шкоди еміграції.

Треба розрізнити три роди шкід (небезпек) і користей, індивідуальні, національні й загально-людські.

Найперше користі й шкоди (небезпеки) індивідуальні самого емігранта. Вичислити їх вповні неможливе, бо це наскрізь особисті а тому одиничні факти кожного емігранта, тому для теоретичного обговорювання еміграційного явища немають загальної великої вартости. В цім розділі хочу водати тільки те, що немов зо сталістю фізичного закону повторюється в кожній еміграції й у кожного емігранта поосібно. Звідси й невеличке їх число зможу тут навести.

Першою користю треба вважати те, що на емігрантові перестав тяжіти зубожіння батьківщини (одне чи друге), що обмежувало й придавлювало розвиток його індивідуальности. Людина відзискує втрачену критичним станом батьківщини, свободу рухів, будьто в економічній, будьто в політично світоглядівій площині.

Дальшою загальною користю уважаю розширення світа думки й відчувань, навіть через мимовільне вжиття в чуже світодумання й відчування. Людина з часом перестав думати загумінковими категоріями й відчувати вузьким егоїзмом. Скаля вібрації ума й почувань ширшає.

Шкоди й небезпеки. Індивідуальні користі еміграції обусловлені в першу чергу самою особистістю емігранта, його здібностями й абсорційним потенціалом. Знову ж шкоди й небезпеки це передусім вислідна еміграційного середовища, що впливає на життя емігранта.

Першою шкодою було б те, що еміграція вириває людину з дотеперішнього, підложжя фізичного й духового росту, та з фізичною конечністю абсорбує велику скількість духових і фізичних сил, щоб перебороти труднощі нового життєвого підложжя.

Відтак, в наслідок товариської природи людини, еміграційне життя накладає їй серед чужого середовища депримуєче почуття самотності, опущення й фізичної слабини.

То знову, відчужув від рідного способу думання й відчування, а підносячи часто життєвий стаж, родить по повероті до батьківщини маловаження а то й погоджування рідним (т. зв. „американізм“ по наших селах, що його привозили з собою поверотці з заморської еміграції).

Вкінці емігрант є в небезпеці недоцінювати рідне. Це може вирости з якогось підсвідомого чи свідомого почуття жалю до батьківщини, що не дала йому життєвого простору й спроможности розвитку індивідуальних сил. Рівнож є він в небезпеці перецінювати чуже, якщо не похопиться на факті чужої національної пропаганди, що вмів добре прикрити темні, а наставити емігрантові тільки ясні сторінки в означених власно-національних цілях.

На ці користі й шкоди, а передусім небезпеки повинен і мусить сам емігрант рефлектувати во свідомістю особистої відвічальности.

З черги користі й небезпеки національні.

Найперше нація, що емігранта, дає й нація, що його приймає в свій безпосередньо чи посередньо-життєвий простір, дістає в його особі живий засіб пропаганди національних вартостей.

Особисті звязки з життєвим простором обох націй почерез особу емігранта, служать майже правильно інтересам (політ. чи економічним) обох націй.

Вкінці економічна допомога для батьківщини й робоча сила для нації, що емігранта приймає, завершують національні користі обох націй з еміграційного явища.

Ці однак користі для нації, що висилає емігрант, значно відтяжують шкоди й небезпеки, що їх еміграція дуже часто, якщо не скажу звичайно, приносить собою для нації.

Найперше великі денационалізаційні можливості й частота денационалізаційних фактів. Через це в обох еміграціях нація тратить густо-часто найкращі свої одиниці.

А далі. При еміграції політ. виринає для батьківщини небезпека, що ця еміграція вмішуватиме (як і показує історія) чуже-національні чинники в політичні переживання батьківщини. А це діється ві шкодою звичайно тоді, як еміграція політ. виникла з внутрішніх обставин нації. Історія показує форми цього вмішування, яке майже ніколи невідбувалось без далекойдучих концесій, головню в користь сусідів. Концесії, обіцянки і т. п. — це часто одинокі силові засоби такої політичної еміграції. Тому нація, що має свою політичну еміграцію, мусить, якщо може, над нею чувати.

Кажучи засадничо, то, як слід використати загальнонаціональні користі з емігр. явища належить до обовязків відвічальних чинників батьківщини. Рівнож до їх обовязків належить захоронювати свою

еміграцію від небезпек, що їй грозять, і зберігати від шкід, що їх еміграція із собою несе.

Вкінці користі й шкоди загальнолюдські.

За такі користі треба вважати; а) міжнаціональний обмін матеріялами й духовими здобутками; б) вирівнювання культурного рівня цілого людства; в) посилювання загальнолюдській гуманності перед збоченням у бік надмірного національного егоїзму.

Як загальнолюдську шкоду мусимо уважати те, що еміграція посилює витворюванню меншеартних расових мішанців, сприяє так сказати б расовій бастардизації.

Про якісь загальнолюдські інстанції, що тим загальнолюдським шкодам запобігали б, не може бути й мови. До цього вистане правильно переведена національна охорона еміграції. Рівнож ідва згладних загальнолюдських користей неможе ніхто пропагувати якогось етнічного перемішування людства, бо користі ці, це тільки привагідна вислідна міжнаціонального еміграційного процесу.

Вкінці ще кілька слів про обовязки й права батьківщини зглядом своєї еміграції, й про права й обовязки емігранта зглядом батьківщини.

Еміграція сама по собі є для людини станом насильним і як така сама по собі не повинна бути нацією-батьківщиною пропагована. Однак часто може вона лягти (головно емігр. економічна, колоніальна) в основи нац. політики, в цілях поширити життєвий простір нації і як така може бути пропагована. Цього случаю тут під згляд не беремо, бо він самозрозумілий, а виключно розглядатимемо еміграцію конечну.

Якщо отже таке еміграційне явище в якійсь нації заіснувало, має ця нація-батьківщина зглядом своєї еміграції певні обовязки й права, знова емігрант має обовязки супроти батьківщини.

На першому місці ставлю обовязки батьківщини, що їм рівнож на першому місці відповідатимуть права емігранта, щоб підчеркнути певне свобрідне становище емігранта зглядом своєї нації-батьківщини.

Людина емігрує, бо батьківщина не дав їй цього, що дати повинна (хліб, свобода розвитку). Внаслідок цього вигасає і актуальність обовязків цієї людини зглядом своєї батьківщини. З другої ж сторони силою еміграції не вигасає актуальність деяких природньо-конечних прав емігранта, які прислужують емігрантові на основі уродження. Тому й не вигасає актуальність обовязків батьківщини зглядом нього. Ці обовязки мусить батьківщина виконати, якщо хоче реактивувати обовязкове відношення своєї еміграції зглядом себе.

Таким підставовим обовязком батьківщини зглядом своєї еміграції є в першу чергу обовязок правної опіки над емігрантом, якщо нація є державна. В случаї ж нації бездержавної обовязок цієї опіки майже вигасає, оскільки на її місце не прийде суспільна опіка батьківщини-нації: опіка національної солідарности.

А дальшим обовязком батьківщини булоб; запевнити емігрантові можливість достаточо користуватись національними вартостями як духовими так і матеріяльними. Це відноситься передусім до ілюкання рідної мови й національного виховання еміграційного доросту. Ці обовязки тичаться обох еміграцій. Обі вони мають до цього при-

родне право, яке має їх захоронувати перед загрозою національного заломання. Це право й відповідний йому обов'язок не можуть вигаснути, бо вони вроджені. Його можна б занедбати без вини, але ніколи без шкоди для емігранта й нації.

Важливою й дуже ховською квестією є становище нації власнодержавної зглядом своєї політичної еміграції, що повстала з внутрішніх обставин батьківщини (не з окупації ворогом). Бо кожночасний національний режим, беручи психологічно, старатиметься по можливості її винищувати, як інше-думаючу загрозу своїй владі. Однак нація силою своєї солідарності до такого винищування своєї політичної еміграції допустити не повинна, поскільки така еміграція не здегенерувалась, ставши актуально для нації загрозливою, через злигування з ворогами нації в цілях побідного псевороту до батьківщини. Але й такій еміграції прислуговує право правної опіки перед іншими націями й уможливлення росту й поступу на національній площині.

Що ж до прав батьківщини зглядом своєї еміграції, чи радше обов'язків емігранта зглядом батьківщини думаю підмітити слідує: Емігрант повинен:

а) поскільки це не суперечить розвитку його індивідуальності й поскільки можливе — плекати рідну мову й інші питомі вартості нації, що відрізняють її від інших суспільностей.

б) не стидатися своїх національних цін, але їх визнавати: їх пропагувати — послуговуючись ними.

в) невиволікати на форум чужих хиб і невдач своєї нації.

Що ж до еміграції політичної особіна:

г) не підкопувати престижу національного режиму перед чужинцями. Світоглядове розходження — це справа чисто внутрішня нації! До свята святих нації чужинці не мають вступу. Тим більше не повинен їх тудою вводити емігрант.

д) не доходити своїх цілей через комбінацію своїх емігрантських сил з ворожими нації силами.

е) еміграція політична не повинна себе взаємно поборювати (головно тоді, як вона емігрувала перед окупантом!) і т. д. . .

Це були б деякі важніші й загальніші обов'язки всякої еміграції, кожної нації. До цього має права всяка й кожна батьківщина, поскільки вона сповнила свої обов'язки й не пустила своєї еміграції на манівці духового й матеріального занидіння й денационалізації.

В случаї ж нації недержавної (окупованої ворогом), треба ще зазначити як обов'язок емігранта (передусім політичного), матеріально й особисто допомагати до здобуття волі й незалежності, навіть з максимум особистих жертв. До цього нація недержавна - окупована має право зглядом усіх своїх членів, передусім політичних емігрантів, що мають більшу свободу рухів, і що для тієї свободи полишили батьківщину. Хто емігрував з прапором незалежності й боротьби з окупантом — цей не може ніколи цього прапору кинути на чужу вулицю, але мусить з ним боротись до посліднього свого віддиху й передати своїм нащадкам у заповіті, як життєве завдання, занести цей прапор на рідну землю!!!

А якщо ж батьківщина його — Україна, яку перед очима світа закрила московська й польська пропаганда туманом незнання

й історичного фальшу, тоді на українському емігрантові, — де б він не був — тяжить обов'язок пропагувати словом і ділом — цілим життям — зрілість Української Нації до самостійності й державності.

Укр. емігрант — це апостол! Укр. емігрант — це місіонер нашої національної окремішності й наших державницьких змагань! Цю свою задачу він до сьогодні сповняв і мусить її надалі, пропорційно до розмаху сучасності, сповняти!

Та переломові часи, що їх переживаємо на всіх ділянках життя — вносять нові завдання рівнож в еміграційне явище укр. Батьківщини.

Грядуть часи, в які ясніше споглядає Укр. Нація.

В звичайній консеквенції змін на Сході Європи зміниться й правне становище великої й широко розкинутої укр. еміграції обох її родів. З хвилиною освободження укр. Земель причина емігр. явища в нашій Батьківщині перестане існувати. Бо Україна має досить багато життєвого простору для всіх своїх людей. А укр. так економічна, як і політична еміграція — це вислідна не внутрішніх обставин нації, але зовнішніх обставин великої й багатой укр. Батьківщини. І тому з хвилиною, як ці обставини зникнуть — зникне й формальна причина еміграції. А силою цього факту перед загалом укр. еміграції вирине питання повороту до Батьківщини.

Перед нами стоїть вже сьогодні й ще довго стоятиме Україна знищена етнічно, духово й матеріально. Тільки гігантський вклад жертви й праці її синів зможе вирвати її зо страшною руїни й поставити на шлях величі, над яким мусять попрацювати ще довгі покоління.

І в світлі цих тяжких, але величних перспектив, укр. еміграція в слушну пору мусить рішитися на велике діло, сповнити свій послідній, може найбільший еміграційний обов'язок, і в ім'я добра Батьківщини й власного, кинути мусить може й нагріті й вигідні емігрантські місця й повернути до Батьківщини на труд, працю й може ще тяжчі й найтяжчі жертви...

Це послідній обов'язок кожного емігранта - українця, й послідне право укр. Батьківщини до своєї еміграції! Зо сповненням цього обов'язку — кінчиться еміграція, а з нею й тяжкий емігрантський життєвий етап Української Нації, зо всіми небезпеками, трудами й обов'язками.

ЕВГЕН ОНАЦЬКИЙ

Головні основи суспільного ладу

Широко можемо констатувати такі претенсії в звіринному царстві на ужиткову територію; такі, напр., хижакки, як леви, пильнують свого доведького району й не пускають на цього жадного конкурента. Дуже популярний у соціології приклад царгородських собак (понищених новим кемалістським урядом), які поділили

були ввесь Царгород на окремі райони й взаємно стереглися в них од конкурентів. Подібні претенсії на зайняту територію виявляють гуртки малих і травоядів. **Спенсер** вказує на лебедів на Темзі, які пильнують свої заводи й не пускають до них сторонніх лебедів.

Отже вже в звіринному світі спостерігаємо з одного боку початки індивідуальної власності на знаряддя (і взагалі на всі речі, що мають безпосередній органічний зв'язок із життям індивіда — у людей в цьому разі виступає на перше місце — одяг, що заступає звіринне покриття тіла, різні окраси, ловецькі та рибальські прилади, житло) і початки колективної власності на ґрунт, на територію.

Римське право основою і джерелом власності покладало **займанцину**, яка відбувається при виразній чи мовчазній згоді двох кількох людей й потім служить джерелом усіх інших джерел володіння — дарунку, умови, продажу, одідиження. Сучасні соціологи годяться на тому, що власність на ґрунт і на територію зпочатку була **колективною**. Доказом цього служать ті пережитки спільного родового володіння, яке ми знаходимо й відмічали також і у слов'ян (Задруга, Дворище, Газдівство і інше). В основі цього колективного володіння лежать, очевидно, **займанщина**, але не індивідуальна, а колективна, і з неї — чи то трудовим освоєнням («моїм потом землю злитю») чи другорядною індивідуальною займанциною, виділялася власність індивідуальна чи родина. В екуїнному, племенному ловецькому чи скотарському житті ніхто, розуміється, не міг претендувати на виділення йому частини племенної території для виключного індивідуального вжитку. Ловецька територія племені, як і в вище наведених прикладах із звіринного царства, **мусіла** належати всій відповідній суспільній організації. І далеко раніше розвивається індивідуальна власність, скажемо, на худобу, що випасається на спільній території, ніж на саму територію, бо вона при постійному шуканні кращих ловецьких місць і при рідкості населення не набрала ще того значення, яке вона здобуває при розвитку осілості й хліборобства. Хліборобська культура дуже часто ведеться зпочатку також усім родом, але досить скоро починаються, з усвідомленням цінності ґрунту, вилупи з колективної власності племені. Перші пилони роблять, звичайно, нові представники вже розвинутої племенної влади, і то, спираючись на свою владу та різні релігійні корпорації, що поширюють магічне значення «святості», як недотикальності, саме на всі ті речі, — а в тому й на ґрунт, — що служать для виконання релігійних обрядів. Розуміється, що й влада для зміцнення своїх індивідуальних прав на виїняту зо спільного володіння територію, ставить її вплихом різних магічних обрядів, так само під охорону релігійної недотикальності. Наділи грецьких катажків героїчної доби, зважає проф. **Грушевський**, носять те саме ймення — теменос-вотинок, що й площа поганського храму. Та сама метода пристосовується пізніше в процесі розвитку загалом усієї приватної власності, яка свідомо чи

несвідомо ставяться під охорону різних магічних операцій й символів, що стережуть виключного права їх власників од сторонніх претенсій.

У більшості релігій збереглася пам'ять про це релігійне походження власності. В біблій, Господь каже Авраамові: «Я є Предвічний, що вивів тебе з Ура халдейського, щоб віддати тобі землю цю в дідичне володіння». (**Перша книга Мойсея XV. 7**) і Мойсеєві: — «Введу я вас в землю, що про неї клявсь віддати її Авраамові й Ісаакові й Яковові, і дам її вам у насліддя. Я — Господь» (**Друга книга Мойсея, IV. 8**). Таким чином Бог, як каже французький дослідник Фюстель Де Кулянж, виступає як первісний власник усієї землі, що на основі права творчості, делегує людній власність на частину ґрунту. Щось подібне ми бачимо і в греків та в римлян. — лише тут право власності на землю походило не від якогось одного бога, а головним чином від окремих родинних культів та від культу небіжчиків. Небіжчики це своєрідні боги, що належать родині, в яку колись входили живими, і яка — єдина — має право закликати їх собі в поміч. Ці небіжчики, поховані в землю, ніби опановують ту частину ґрунту, де вони поховані: вони ніби живуть у своїй могилі, і **члени родини**, як і в нас, в Україні, до останніх днів, приходять до них у певні дні «помянути» їх, віддати їм данину чи вином, чи качанням яєць по могильному горбку — тощо. На основі давніх законів могили були недотикальні, ніхто не мав права відібрати померлим землю, де вони спочивали: це була їхня власність, що натурально ставала також **власністю родини**, до якої ті померші належали й яка віддавала тим померлим шану. Дуже легко ідея власності з самого могильного горбка поширювалася на більший чи менший шмат землі, який оточував ту могилу, і де знаходили місце вічного спокою все нові й нові члени родини. Загалом за примітивних часів ми не знаходимо спільних цвинтарів, але родинні могили на родинних полях. Ці поля оточувано звичайно межею, що мала відділяти володіння одного родинного культу від другого. В певні визначені дні року старший в родині обходив своє поле, тягнучи за собою тварини, визначені на жертву та виспівуючи релігійні гимни, і тим з одного боку умолював богів а з другого боку зазначав межі своєї власності. Межі ці, розуміється, мусіли бути святі й непорушені: — «Той, хто торкнеться чи порушить межу, буде осуджений богами: його хата зникне, його рід вигасне; його земля не даватиме плоду: град, іржа спека знищать його ниву; члени його тіла вкриються пухирями й згниють...» Також у нас до недавніх часів зберігався забобонний страх перед межами, де, мовляв, мала завжди водитися нечиста сила, яку небезпечно чинати. — безсумнівні докази давнього релігійного походження земельної власності.

А в тім у примітивних народів, як зазначає Дюркгайм, основник так зв. соціологічного методу в етнології, ще й досі вживаються релігійні засоби, для вивласнення якоїсь річі з громадського ужитку. Напр., коли хто в Квінсленді (в Австралії) виходить

із табору, залишаючи своє зброю чи якусь іншу річ, досить йому вимочитися коло неї, щоби ніхто її не чіпав. Бо сеч, як і кров, відзначається, як там уважали, тою святою силою, що нею перейнятий кожний індивід. Тому й слово зможе служити засобом заборони, бо виходить із середини, де перебуває та свята сила. Що «святішою» — в розумінні посідання магічної сили якась людина вважається — тим її заборона сильніша й небезпечніша. Максимум такої сили натурально мають різні жерці, чаклуни, ватажки, взагалі люди, які чимось перевищують загальне і тим викликають пошанування, змішане з гевним, майже релігійним, страхом. Таким чином релігійна заборона стає джерелом права власності й адміністративного регулятиву. А знаки власності заховують дуже довгий час магічний характер, що виступає в усякого роду символіці контрактів власності. Запивання могорича, що практикується в нас, це в своїй основі, також, мабуть, пиття замовленого напитуку, яке має заподіяти смерть тому, хто порушив би контракт продажу...

Коли ми звернемося до звісток про наших найдавніших пращурів, то сконстатуємо, що хоча «Словени й анти», згідно з свідченням **Прокопія** (VI. ст.) «з давніх часів живуть громадським правлінням», проте, як зазначає трохи пізніший Маврикій — «у них багато начальників, які не живуть в згоді, так що добре притигати декотрих з них на свій бік намовами або подарунками...» Оті «дарунки» ясно вказують на існування вже індивідуальної власності. Очевидячки, куди наші пращури дісталися на нашу територію, вони вже стояли на високому щаблі культури, а поняття про індивідуальну власність на речі мусіло в них бути здавна міцно розвинене й закорінене. Справді, коли ми поглянемо на нашу найдавнішу правничу пам'ятку «**Руську правду**», то знайдемо в ній цілу низку постанов, скермованих на покарання переступів проти майна, а спеціально про крадіж — татьбу, яким то словом, як здається визначається в «**Р. Правді**», всі переступи проти власності. Виняток становила тільки крадіж коней і підпал двора, що їх карано не продажем, а іншою вищою карою — потюком. Із інших учинків найвищою карою — 12 гривен — карано за крадіж холопа й бобра, злісне знищення чужої худоби й знищення знаків власності. Цікаво, що знищення знаків власності на чужій борті карано дванадцяти-гривенною карою, а спустошення чужої борті — тільки тригривенною. Як бачимо, в першому разі оцінювано не матеріальну шкоду, але саме порушення знаку власності, як особливо тяжкий злочин.

Більше того, в початках історичного життя нашого народу існувала вже не лише індивідуальна власність на речі, але й **індивідуальна власність на землю**: маємо в наших джерелах звістки про продаж, даровання, конфіскування маєтностей. В «**Руській Правді**» маємо дуже високу кару — 12 гривен продажі за зрублення бортної межі, за знищення межі полевої (ролейної) за переставлення паркану, що ділить двори, або за зрублення помежного дерева. Тут бачимо, як важке проф. **Грушевський**, право власності не тільки на двори, але й на рілну землю, і то не тіль-

- ки на землю, оброблену в даному моменті, — себто на працю, вкладену в землю, але й на кожну зайняту землю, без ріжниць, чи в даному моменті вона підлягає господарській експлуатації (дуб межний).

Як витворювалася та земельна власність, наші джерела не кажуть: у них мова лише про перехід власності з рук до рук. Мусіла вона творитися, на погляд проф. Грушевського, через «заїмку» — окупацію і культивування порожньої землі, й ця культура давала право на володіння: такий погляд на початок власності ми бачимо в нашого народу й пізніше, аж до новіших часів.

Розроблення ґрунту, будування на нім давало вже йому певну **вартість**, але правдиву вартість він діставав лише тоді, коли з ним були звязані певні робочі руки — несвобідна челядь (невільники) чи напівсвобідні закупи, бо без готових робочих рук земля все була малою цю варту. Тому літопис, оповідаючи про багатий дарунок кн. Гліба Печерському монастиреві, додає, що ті села були дані з «челядню», бо без того вони були би малою цю варту.

З множенням челяді в володінню бояр — господарів зростало їх зацікавлення в землі, їх бажання побільшувати свої земельні володіння через заїмку й розроблення вільних ще й підхожих до культивування ґрунтів. Так поволі поряд із дрібним володінням окремих господарів виростає велика земельна власність... Але для нас цікаво лише ствердити, що як мала так і велика земельна власність виникали й розвивалися шляхом **заїмки й праці**.

По впадку Київської держави, по татарських та ріжних інших погромах од степових кочовників, величезні простори колишньої обробленої «власницької» землі, довгий час знову були «нічиїми». І от знову з відродженням українського життя в войовничій козащині відновлюється старий процес привласнення степу заїмкою й працею українського хлібороба.

Але в міру того, як українські селяни — хлібороби здобували собі плугом і шаблею дикий, небезпечний ще через татарів степ, і творили типові українські хутори, осередки дрібної приватної власності, на ці здобуті тяжкою працею й відвагою землі простягалася рука польського великовласництва, магнатства, що, з допомогою королівських привілеїв та жалованих грамот, намагалася поширити свою владу на вільну степову українську людність. Завзята, не перебірлива в засобах боротьба за землю між дрібним слабшим землевласником та його дужчим сусідом — магнатом, — це була, каже дослідник тих часів, небіжчик **Липинський**, найбільш характеристична риса часів перед повстанням Хмельницького. Поруч цієї анархічної збройної боротьби за саму землю точиться не менше завзята політична боротьба між королівськими старостами й тими «городовими» козаками та осілою дрібною шляхтою за повне, вільне й ділчине право володіння землею. В XVII в. на українських землях повторився знову процес заїмкового, а то й просто насильного здобуття права власності. Революція часів Богдана Хмельницького перекреслила всі старі шляхецькі права на власність і витворила нові козацькі, оперті не тільки на заїмку й працю, але й на кров та на шаблю: — «шаблею

свою здобували...» Соціяльне положення й економічний стан цієї нової козацької верстви ясно змальовує нам оцей короткий уступ із переяславських статей: — «маєтків козацьких, які мають для прожитку, аби відбирати від них невільно було; також аби діти вдів, які зістаються після козаків, мали права такі, як діти й батьки їх».

Отже — повне, вільне й дідичне землеволодіння козацьке таке саме, яким було тут досі лише землеволодіння шляхецьке. Воно мусіло бути окремим уступом у переяславських статтях зазначено, бо общинницька Москва, з якою Україна на основі переяславських статейєдналася, такого землеволодіння, особливо серед козацтва, не знала, і було воно для неї великою новиною. Бо не треба забувати, що як у старій українській Київській Державі, так і в Московщині, земля могла належати лише вищим станам, а нижчі стани, до яких належало й селянство, землі в повній дідичній власності не мали, а лише її, на рахунок тих вищих станів, обробляли. Щоправда, не рідко дрібні хлібороби, тікаючи від підневільної праці, заглиблювалися в степи й витворювали там свою справжню власність, але власність ту звичайно сусідні держави не визнавали, тому ніяких правових законних підстав вона не мала й легко могла підпасти знову сильнішому. Хмельниччина спричинилася до утворення справжнього козацького права на власність, що його не знає общинна Москва, бо в правно-державних поняттях Московщини, де, як каже **Липинський**, сформований за татарськими зразками централізований й міцний державний апарат дуже добре підійшов до примітивного комунізму московської сільської общини — вся земля належала цареві й лише йому. Тільки цар міг давати чи «жалувати» землю в користування своїм підданам і таксамо міг її що хвилі відібрати. Крім того, землі ці даються лише за «службу цареві», а, коли такої служби нема, то цар міг цю землю відібрати. Яка різниця в порівнянні з козацькими поняттями про те, що земля «кровю предків їх полита» належить козацькому родові й ніхто не має права її в того рода відібрати, хоча б з того роду тільки й залишилися, що «вдова з дітьми», які не могли ще ніякої «служби» повинити.

Але ці поняття козацькі були не тільки в звичаях, що їх козаки, при потребі шаблею завзято боронили, але нерідко від шаблі сильнішого й гинули. В зорганізованій державі, яку хотів мати Хмельницький, під ці «звичаї» треба було вже підвести «право», на сторожі якого мала стояти сама держава. Гетьман добре розумів, що коли він не поставить меж стихійному поділові земель на Україні шляхом займки та насильного привласнення, то рано чи пізніше такий анархічний стан річей примусить старих і нових власників шукати правного оперття своєї власності або в Москві, або в Варшаві, де раді були в таких випадках видавати «жалувані грамоти», щоб з їх допомогою поширювати на Україні свій авторитет. І тому Хмельницький заводить окреме цивільне право й цивільне судівництво, збудоване на **підставі** давнього римського права, яке суворо обороняє всяку **індивідуальну** власність. І от тимчасом, як на Московщині продовжувало панувати

старе звичаєве обцинне право, на Україні щораз більше закорінюється право індивідуальне. Ця корінна різниця мусіла відбитися і на самому психічному укладі двох народів та витворила в Московщині придатний ґрунт для комунізму, а на Україні — завзяту боротьбу проти комуні.

Таким чином переконуємося, що власність — походження історичного, тісно звязана з економічним розвитком країни й має в собі лише стільки святого й «недотикального», поскільки **сприяє** цьому економічному розвитку та служить для зміцнення **суспільності чи держави**. Це значить, що коли власність **заважає** економічному розвитку або загрожує державі чи суспільству, останні мають можливість і право з нею рахуватися. Коли ж це буває? При яких обставинах?

Щоб відповісти на це питання, нам треба знову повернутися далеко назад у глибоку історію — до часів повстання **клясів і станів**.

Ми вже мимоходом зазначили, яку вагу в утворенні великої земельної власності мало посідання певною соціальною групою несвобідних людей — челяді, невольників, які своєю працею надавали вартість землі й тим сприяли щораз більшому її культивуванню, щораз більшому поширюванню тієї земельної власності. В початку клясової диференціації, в початку того процесу, що його наслідком однорodne племінне братство розпалося на кілька нерівних економічно та політично груп, чи клясів, лежить головне оця сама невольницька праця. Довший час соціологи вважали, що при утворенні чи не виключне значіння мав факт завоювання одного племені другим, причому члени завойованого племені перетворювалися в невольників, що мали працювати на своїх завойовників. В новітніх часах ця теорія показалася в дечому нестійною: повстало питання, — чому ж саме одно плем'я, завойовуючи друге, повертає його членів у невольників, а не винищує до вни, як звичайно це було в більш примітивних стадіях людської цивілізації? Очевидно, відбувся вже якийсь процес, що навчав людей цінити працю невольників і погамовувати первісне помуття німети та спрагу крови свідомістю тих економічних вигод, що може дати праця невольника. Немає сумніву, що в цьому процесі велику роль відіграла **родина**. Немає сумніву, що перший факт перінності, як економічної, так і політичної, ми знаходимо в родині: здобута силою чи (пізніше) куплена за якісь рівновартні на тодішній погляд річі жінка не могла бути рівною своєму чоловікові, який мусів дивитися на неї, як на своє добро, а також і на свою першу домашню худобину, яку використовується в господарстві, як просту фізичну силу. Що сильніший й відважніший був чоловік, тим більше жінок він міг собі здобути, тим більше нащадків він міг мати, тим більшою робучою силою розпорядкати, — бо в патріархальних родинах батько був паном життя й смерті своїх дітей, як життя й смерті своїх жінок... В племінному житті володар численної родини, що розпоряджала великою кількістю робочих рук та, при потребі, і збройних рук, користувався, зрозуміло, більшою пошаною; з розвитком економічного життя племені — родина набірає щораз більшого й економічного значення. Таким чином у

загальну свідомість поволі проходила думка про позитивність тієї робочої сили, що її чоловік може здобути від ворога, беручи в полон не лише гарних дівчат, з яких робили підложницю, але й здорових парубків та чоловіків, яких ставили на примусові роботи.

Таким чином виникли дві суспільні групи: свободних і рівних між собою членів племені та несвобідних невольників-рабів. Але в групі свободних членів племені відбувалася дальша диференціація. Ми вже бачили, як поволі почали висуватися на гору ріжні ватажки, оточені своїми вояками-дружиною, що знайшли вияв у пізнішій Київській Державі в образі **князя** з своєю **дружиною**. Паралельно з виділенням найбільш хороброго, воєвничого молодого елемента, що кунчився навкруги свого ватажка й багатів шляхом вдатних нападів на сусідні племена, рабуванням ворожого майна та бранням в полон ворожого населення, — виділявся з однородного первісного племені ще інший елемент — старших віком, досвідчених людей, що спеціалізувалися на різних культових церемоніях і знали, що треба, і чого не треба робити, щоби викликати ласку богів. Наслідком щораз більшої спеціалізації й накопичення навкруги святих місць приношень вірних, що віддячувалися богам за виявлену ласку чи намагалися заздалегідь змягчити їх гнів, виявлялася конечно потреба підготовки — ініціалції — в цих релігійних церемоніях і щораз більш молодого елемента... Так поволі творився **духовий, жречеський** стан, якого вагу в утворенні власності зазначено вище.

Ці два вищі, чи, як звичайно кажуть, **кращі** стани творять так звану **аристократію**, від грецького слова «аристос», що саме значить — кращий і «кратос» — влада. В її руках наслідком природнього процесу й щораз більшого розкладу первісної племінної **солідарности** накопичуються все більші добра, і щораз більша безодня виростає межі нею і тими членами племені, що, чи наслідком свого фізичного складу, чи психічного стану, не могли брати активної участі ані в військових виправах дружини, ані в релігійних функціях жреців. Так, межі двома вищими станами — аристократією — та невольничою верствою, виростає поволі ще одна верства — **простий люд**, свободний, але щораз більше — зі зростом багатства аристократії — від неї економічно залежний. Від часу до часу цей простий люд — з грецького «демос» — повстає проти панівних станів, іноді навіть захоплює владу, витворюючи так зв. **демократію**, і в цих повстаннях нерідко переводить також новий розділ власності, в більшій чи меншій рівності межі всіма членами повстанчого руху. Наша Хмельниччина була таким повстанням нижчих українських станів, а саме козацтва, міщанства та селянства проти вищого стану **панства**, за яким стояли почасти також **духовенство й купецтво**. Як відомо, наслідком Хмельниччини відбулося в дійсності велике перерозподілення старої власності — головню земельної — межі новими власниками, що здобули своє право «шаблею».

Цей соціально-політичний рух був у великій мірі ускладнений також мотивами **національними**, хоча зпочатку й не досить

усвідомленими, бо саме нижчі стани, що повстали, були українськими, а вищі — панство та духовенство — в величезній мірі — польські, а купецтво — жидівське. З усвідомленням цього національного мотиву, проєдирі повстання, а головне гетьман Хмельницький, прийшли до думки про окрему національну державу.

Той самий процес повстання й розподілення власності, знову головню земельної а пізніше також іншої, відбувся в Україні й за часів останньої революції. І знову таки цей процес мав величезні національні підстави, бо вся велика земельна власність на Україні була власне **чужонаціональна** — польська або московська, а вся велика промисловість **інтернаціональна**, в усякому разі не українська.

Тому українські націоналісти дивляться на цю революцію, не лише як на соціальну, але й національну, бо вона звільнила нижчі українські класи від панування чужих вищих класів. Але не віддала ще в руки тих українських класів **політичної влади**, не витворила Української Держави, як за часів Хмельницького, — і тому перед українським націоналізмом стоїть завдання поповнити саме цей бік справи, і то так, щоби нововитворена Українська Держава затримала на віки свою незалежність, а не схилилася як після Хмельницького під чужу залежність.

Вище наведене дозволяє нам також визначити наше відношення до **власності**, як такої.

Ми не можемо погодитися з комуністичним чи соціалістичним запереченням власності, яка, мовляв, рано чи пізно мусить бути **остаточно** знищена, бо служить засобом панування одної класи над другою. Соціалісти кажуть: супроти тих, що розпоряджають засобами виробництва, себто, супроти власників землі чи капіталу, стоять ті, що розпоряджають лише силою праці, — себто робітники. Ті, що мають силу праці, кінчають тим, що мусять коритися людям, які розпоряджають засобами праці. І таким чином ми все будемо знаходитися (кажуть соціалісти) перед визискуванням людей людьми, — визискуванням, що приводить до таких страшних світових криз, як ця остання. Науковий соціалізм спостеріг, що економічний розвиток іде до щораз більшого сконцентрування засобів виробництва в руках щораз меншої кількості людей. Цей процес особливо яскраво виявляється останніми часами в Америці з її накопичуванням капіталів у руках нечисленних мільярдерів. Бо принцип політичної економії полягав у тому, що «продукуючи мало, продукуючи погано й дорого», а що в більшому масштабі відбувається продукція, тим речі дешевші й кращі...» Тому велика промисловість мусить фатально, за законом конкуренції, нищити малу промисловість та скупчувати в одних руках все виробництво даної галузі. Отже ділема, яку ставить соціалізм така: чи для рятування свободи й незалежності індивідів конче треба підтримувати й підготовлювати окремими законами щораз нові поділи власності, — що пішли би на користь окремих індивідів, але на шкоду відповідній державі (бо вона опинилась би в гіршому становищі супроти тих держав, де власність продовжувала б концентруватися), чи допустити повну кон-

центрацію власності й тим привести маси до повного узалежнення від невеликої кількості власників? Маючи на увазі таку ситуацію, Маркс, а за ним і інші соціалісти й комуністи, вказав на можливість зберегти за власністю той концентраційний характер, що вона поволі набирає, але поширити на всіх громадян, відповідно до історичних можливостей, вигоди такого стану річей, проголосивши всіх громадян співспільниками (співвласниками), себто витворити становище аналогічне тому, що вже існує в товариствах чи в громадських установах, де кожний учасник отримує з колективної власності вигоди власності індивідуальної...

Комуністи в Росії пристосували цю формулу Маркса по своєму й без огляду на його формулу «відповідно до історичних можливостей», що має в собі вимогу високого **етичного** й економічного розвитку суспільства, перевели експропріацію власності за формулою: «грабуй паграбоване». На місце всіх тих експропрійованих власників стала держава, а на місце індивідуального власника господаря станула важка бюрократична машина з армією урядовців.

Бюрократія, чи урядництво, як певна **каста**, це явище у суспільному розвитку досить пізніє, характерне саме для держав у капіталістичній стадії цивілізації. В давніших державах урядування належало до функції аристократії, яка дивилася на службу державі, не як на засіб заробітку, при якому служба виміряється кількістю годин, як в усіх робітників, та більш чи менш точним виконанням **наказів** старших у службі, — а як на особливу честь і обов'язок, що зв'язується з прерогативами й привілеями головню **морального** характеру. Але з розвитком капіталізму, з розвитком і конкуренцією різних класів суспільства та з появою великих імперій завдання державної влади так вирости, що й в галузі урядування, як і в усіх інших галузях людської діяльності, виявилася неминуха потреба поділу функцій. До того ж вищі класи, що розпоряджали великими капіталами, з розвитком капіталістичної продукції віддавалися щораз більше приватній діяльності, залишаючи для державної служби лише дрібки вільного часу та заступаючи себе на різних урядах щораз частіше найнятими інтелектуальними робітниками — урядовцями. В сучасній великопромисловій державі капіталісти взагалі не беруть уже участь в державній роботі, — вони задовольняються тим, що вливають поза заштунками своєю силою на уряди, які переводять всю державну роботу величезною армією найнятих урядовців. — «Заступлення в урядуванні аристократичної касты — адміністративною, каже великий французький соціолог Ле-Бон, означає витворення в державі якоїсь безособової анонімної влади, далеко страшнішої, ніж була колись влада шляхти, бо вона (влада бюрократії) уникає всяких політичних змін, посідає свої традиції, свій корпоративний дух, **відсутність почуття особистої відповідальности**, і тяглість, себто таку низку умов, що неминуче приводить її до пакування всім».

Отже більшовизм, по удержанні власності й виявленні з боку робітничої класи **повної не підготованости** до соціалістичної

продукції, що виключала стимул особистого збагачення, а зводила винагороду за працю кваліфікованого робітника до рівня винагороди за працю звичайного чорноробочого (так зв. «уравніловка»), довелося для врятування промисловості поставили над робітниками нову армію урядовців, яка захопила потроху в свої руки всю фактичну владу. Абсолютизм колишнього чиновника царської бюрократії з'явився в нсвому вигляді, але ані кралі кращому...» Раніше, — каже автор, державна бюрократія та бюрократія приватного капіталізму займали одна до одної критичне, а йноді й вороже становище, і робітничові, лавіруючи межі ними все можна було здобувати щось від одної за допомогою другої. Тепер і бюрократія державна й бюрократія капіталістична злилися в одну... — «і це означає найбільш гнітючий деспотизм, який коли знала Росія...»

Таким чином, шаблонна розв'язка проблеми власності шляхом її соціалізації не тільки не приводить до звільнення індивідів від гнітючої залежності від капіталістів — власників, але навпаки приводить їх до ще більшого уярмлення під владою анонімної бюрократичної машини, що рахується не з живими індивідами, а лише з паперами та числами.

Але соціалізація має ще другу хибу, — вона вбиває приватну ініціативу, вона вбиває творчість, вона приводить до того вбичубаючого відношення до справи, що характеризує урядовців і взагалі всіх людей, що стоять не у свого діла. Бо лише любов може бути творчою, лише любов запалює душу й викликає надлюдські енергії, — вона завжди має в собі щось виключного, що потребує прикметника: «мій, моя, моє».

Автім, досвід большевизму, який за перших років опанування влади й знищення всякої приватної ініціативи в торгівлі й взагалі в виробництві та розподіленні продуктів, привів до страшного своїми наслідками голоду, а потім до Нену, виказує ясно, що в момент смертельної небезпеки і Ленін не вбачав іншого рятунку, як звернутися до приватної ініціативи. І справді за два роки Нену приватна ініціатива відбудувала менш-більш нормальний розподіл краму в країні, поклала кінець голоду і, продаючи продукти за нижчу ціну, ніж державні кооперативи, на яких тяг жив бюрократичний апарат, що не хотів працювати більше від покладеної кількості годин, опанувала всю внутрішню торгівлю та почала витворювати нову буржуазію. Ясно, що большевики не могли примиритися з такою наглядною поразкою їх ідеології й повели новий наступ на буржуазію та на всі елементи, що биявили приватну ініціативу — чи в торгівлі, чи в хліборобстві («кулаки», чи «куркулі»). Меті свої вони осягли, але країна знову опинилася в стані більш, ніж спожаління, гіднім.

Відкидаючи большевицьке й соціалістичне заперечення приватної власності, українські націоналісти проте не можуть прийняти й давнього визначення тієї власності, як «святої» і «недотикальної», бо саме досвід останньої кризи, коли в одних країнах люде мруть з голоду й не мають в що вбиратися, а в других винищують свідомо й навмисне, для втримання високих цін, важні

Істинні продукти, як хліб, каву (в Аргентині та Бразилії) або й такі промислові продукти, як бавовна — тощо, (в Америці), виявив цілком ясно всю небезпеку такої приватної власності, коли вона замість служити вищим цілям суспільства, повертається проти нього й витворює, замість культу вищих якостей духа, нязький матеріалістичний культ гроша, що всім панує й все може купити (**плютократія**). Український націоналізм може прийняти давній демоліберальний погляд на власність, як на **право**, але має додати до нього й етичне значіння **обов'язку**. Бо **мати право значить мати й обов'язок**. Всі мають право вживати свою власність і розпоряджати нею, як вважають за краще, лише, щоби це не йшло на шкоду всьому суспільству, але з другого боку власність не має права лежати обложеною, вона мусить бути **продуктивною** і то в найвищій мірі. Вже **Сенбев** визнає власність, як «привілей, що його в кожному поколінні треба відновляти й виправдувати своєю працею». Те саме повторила італійська Хартія Праці. Отже, якщо власність визнається не тільки за право, але й за обов'язок, то тим самим, **якщо обов'язок не виконується, право обмежується або й касується**. Ми бачили, з досі наведених прикладів з української історії, що так, правда **несвідомо**, розуміє власність український нарід. Але українські націоналісти, що повинні бути мозком і душею українського народу, повинні це відношення до власності собі ясно усвідомити й перевести в будучій українській державі, щоб власність завжди служила вищим цілям суспільства, а не викликала тих великих соціальних катаклізмів, серед яких опинився сучасний світ завдяки відсутності державної контролі над власністю.

В українських обставинах ця **державна національна контрол**я тим більше конечна, що ми знаємо вже з історичного досвіду, як завдяки неконтрольованому розвитку власності й повільному концентруванню її в **чужих не українських** руках, український нарід втратив свою національну й державну незалежність.

І тут ми вертаємося до історії й значіння розвитку різних суспільних груп на Україні.

Суспільні групи на Україні.

Перша українська — Київська Держава розвинулася в повільному органічному зрості й ми знаходимо в ній такі групи, що виникли в процесі організаційного поділу суспільних функцій: маємо **князя**, що виділився з купи різних племінних ватажків і низкою вдатних війн сконцентрував у своїх руках всю вищу владу; маємо військову верству — **дружину**, що допомагає князеві в урядованні країною та товаришить йому в його різних торговельних та військових виправах; маємо **духовенство**, що пеклується про задоволення релігійних потреб суспільства; маємо **купецтво**, що сприяє розподілові продуктів не лише в самій країні, але й далеко поза її межами; маємо вільних **селян-смердів**; маємо напів вільних **закупів-селян** і нарешті цілком невольну челядь.

На жаль, передусім відсутність єдності меж членам кня-

жої родини, що дивилася на різні частини державної території, як на частини свого родинного добра, а потім військова катастрофа підчас татарської навали, перервали дальніший нормальний розвиток української суспільності, розбили її територіяльно і, наслідком політичного єднання з Польщею, привели її до розкладу й занепаду.

Ось як пише С. Єфремов про зрадництво під Польщею вищих верств українського народу в XVI. ст.: «Українські вищі класи, що спочатку стояли в опозиції до нових порядків, потроху переїмаються бажанням і собі донастися до «панства великого», і одна по одній руські (українські) аристократичні фамілії переходять до польського табору й католицької віри, одриваються од рідного народу, не тільки соціально, але й національно. На Україні від апостатів аж кишить, і, з запалом зрадників, одвертаються вони від всього, що було рідним. Цей процес переміни народності на верхах при кінці XVI. в. вже дійшов був свого краю, і сучасному письменникові зоставалося тільки голосити, запитуючи: «Де той камінь дорогоцінний, що й ціни йому не складеш, яким пишалася православна віра — де тепер дім князів Острожських?.. (що перейшов до поляків). Це був перший «ісход» з рідного краю українського магнатства, перше переливання крові з одного національного організму до другого... Разом із тим іде процес покріпачення простого народу — «поспільства» й заводиться ціла система утисків над особисто незалежним **міщанством**. — «В куплях, в торгах, ремеслах русин з папійником волности єдиной да не імать, в цехах ремісницьких русину бити не достоїть, доколї ся не попапежить; на власти войтівства й бурмістранства й прочих стройтельств од руского народу да не поставляють, доколї си у папежа не увірують» — так малює прикре становище українського міщанства знаменитий Іван із **Вишні**. Щодо **селянства**, то відомо, як писав про нього трохи згодом французький інженер на польській службі **Боплан**, кажучи, що панство на Україні наче в раю раює, а народ мов у пеклі мучиться. Безодня національна, соціальна й релігійна глибшає й ширшає на Україні під польським пануванням. Вища верства на Україні — **шляхта** — була одночасно княсово панською, а вірою католицькою; поспільство, або, як казали пізніші книжники, — «народ русько-козацький», що залишився при вірі давній, «благочестивій» — вірі батьків своїх — складався з покріпаченого селянства та позбавленого прав міщанства. Себто, в одній суспільності повстали два ворожі табори, що розпочинають запеклу боротьбу між собою — боротьбу непримириму, що могла скінчитися, як зазначає Єфремов, лише тоді, коли один з них до решти знесилиться.

І от тоді власне в обороні прав українського народу та його нищих верств — «покріпаченого селянства» та «позбавленого прав міщанства» виступає нова суспільна сила українська — новий суспільний стан **козацтво**. Цей стан виробився з тих індивідуальних власників — хліборобів, що, тікаючи від покріпачення в дикі нерозорані степи, були водночасно хліборобами й воїками, що з шаблею в руках мусіли в весь час боронити продукти своєї праці

від хижих ворогів. Два головні вороги на нього невпинно наступали. Один — з південного сходу — руйніник кочовик, що цю працю, як висловлюється **Липинський**, до тла нищив, палив, грабував, а людей мордував і в ясир забирав, а другий з північного заходу — магнат польський, що з допомогою польського державного апарату на цю працю руку накладав і вимагав від них, козаків вільних, лицарських — та ще часто в такій образливій формі, як через жидів-орендаторів — різких данин (очкового, рогового, ставицини, спасного, поволовцини, сухомельщини і т. інш.), які відповідно до тодішніх понять, можна було збирати хіба з людей невільних, що шаблі при боці не носили». В цій боротьбі на два фронти витворив стан козацький свою власну традицію, а з нею свою власну культуру, свою законність, свій власний метод суспільної організації. Витворив він нарешті, в дорозі постійної селекції на війні й в праці, свою власну **аристократію** — отих «козаків старинних», які користувались повагою авторитету серед всієї козацької маси й цим авторитетом її в одне суцільне тіло вязали.

Оця, ясно вже перед повстанням скристалізована становість і окремішність козащини, — каже **Липинський**, — дали їй ту надзвичайну внутрішню силу, якою в першій мірі всі її успіхи пояснюються. Перші два роки повстання сильно верству козацьку побільшили й навіть перетворили. Будучи перед повстанням незначною меншістю в українському народі, вона швидко розрослася й зайняла чільне місце в Україні. До неї підчас повстання всі оті українські елементи, яким тісно було в чужій культурі й ворожій національно та економічно польській державі. Отже з долини, крім, розуміється, офіційно Польщею непризнаних козаків «виписчиків», що в офіційному реєстрі Війська Козацького не числилися, пристали до козащини широкі маси того сміливого й воїновничого селянства, що «податком крові — за виразом **Липинського** — зуміло почесне імя й звання лицарське козацьке собі придбати». Злилися з нею широкі кола й воїновничого **міщанства**. Згорі ж увійшла до козащини й та частина української **шляхти**, що продовжувала фанатично боронити свою віру православну та вороже ставитися до магнацької сваволі. Оця покозачена шляхта — в порівнанні зі степовим, переважно неписьменним козацтвом значно більше освічена, дала Військові Запорозькому, в другій стадії повстання справжній фактичний провід, була його мозком.

Верства козацька стала таким чином, як вірно зазначає **Липинський**, провідною верствою в українському народі. «Морем своєї крові, своєю безмежною **жертвенністю** вона придбала в очах цілого народу **законне право на провід**», і подібно як шляхта польська створила поняття державности польської та нації польської, так **козащина українська** сотворила **поняття державности й нації української**, і як поняття шляхецької Річипосполитої стало синонімом польської держави, так **поняття козацького війська Запорозького** стало за **Хмельницького** синонімом **новоповсталой Держави Української...**

Як зазначено вище, в цій новій Українській Державі провід-

ною суспільною групою було **козацтво**. Але титул, що воно його носить — «Війська Запорозького» — в дійсності вже не має нічого спільного з Запорозжям, із Січю, з нерозораними степами й напівкочовим укладом ловецько-уходницького й військово-добичницького старого залоріжського життя. Запорозький Січовий Кіш (а «кіш», як означає Липинський, — в татарській мові означає спілку **чабанів**) хоча й існує, але за гетьмана Хмельницького перестає відігравати будьяку політичну роль. Козацтво поширилося тоді на територію майже всієї тодішньої України — на воєводства Київське, Брацлавське й Чернігівське й ввело в свої ряди масу хліборобського землевласницького елемента, як реєстрового «городового» козацького, так і близького до нього елемента шляхецького... Перед повстанням ми бачимо лише шість тисяч того козацтва, поневоленого старостами та орендарями. Хмельницький в перші часи повстання домагався піднесення його кількості до двадцяти тисяч. По зборівській умові списано козаків уже 40 тисяч, а по переяславській — шістьдесят. За шість років страшної війни, козацьке військо побільшилося вдесятеро. Його соціально-економічне положення ясно змальовується в цитованому вже уступі з переяславських статей: — «Мастків козацьких і земель, які мають для прожитку, аби відібрати від них невільно було; також аби діти вдів, які зостаються після козаків, мали права такі, які діди й батьки їх». Отже повне, вільне й ділчине землеволодіння козацьке — таке саме, яким з боку правного було землеволодіння шляхецьке.

Козацька верства в ті часи втілювала національні суспільні ідеали українського народу, а тому мала підняти всіх інших груп населення:

«Тим то стала по всьому світі
Страшеная козацька сила,
Що в нас, панове — молодці,
Була воля й дума єдина...»

На жаль, ця «воля й дума єдина» довго не протрималася: козацька верства, досягнувши найвищого ідеалу кожної суспільності — свою власну незалежну державу, виявила себе нездатною об'єднати навкруги себе на довгий час всю націю. Розпад пішов головним чином по лінії спротиву інтересів козацтва з інтересами другої найчисельнішої української верстви — селянства, а потім і по лінії щораз більшого розходження межі козацькою старшиною, що багатіла, і простим козацтвом, що попадало в щораз більшу залежність од тієї своєї старшини. З тих часів соціально-громадського розкладу дійшла до нас чудова дума про Ганджу Андібера, що обстоювала права «голоти» проти своїх так званих «дуків-срібляників»:

— Ей дуки, ви дуки!
За вами всі дуки й дуки,
Нігде нашому брату, козаку-нетязі, стати
І коня понасти...»

І тут же до соціального мотиву приєднується і мотив національний: «Козак-петяга» називає «дуків» — «ляхами», за те, що вони зрадили народ свій, а з ляхами побраталися:

— Гей ви, ляхове,
Вразькі синове,
І к порогу посувайтесь...»

Але якщо одні пісні говорять нам про «ляхів», то інші згадують про москалів «руських генералів, еретичних синів», що «на край веселий, степ широкий тай занастили...» І знову в інших піснях вертається той соціальний мотив:

— Ой горе, біда — не гетьманщина,
Надокучила вража панщина....»

Зборівська угода з поляками не знесла підданчих умов існування українського селянства, що таку величезну участь брало в боротьбі за визволення України. Визволилося лише сорок тисяч зареєстрованого козацтва, але селянство й надалі залишилося залежним од тих «панів», що зберігали свої старі права на землю, чи здобували нові шляхом надання від гетьмана відповідних універсалів. Фактично селянство майже нічого не здобуло з виграної революції й в цьому ховалося велика небезпека для нової держави, бо якщо селянство, як кажуть соціалісти (Маркс) — нездатне до ролі самостійної політичної сили, все ж воно завжди відігравало й відіграватиме ролю величезної **допомогової** сили, і від того, на чий бік воно стане, залежить остаточна перемога чи поразка всякого великого суспільного руху. Зпочатку селянство стало на бік визвольних стремлень козацтва, і — козацтво, а з ним і вся українська справа, — перемогло. Але коли, наслідком пізніших помилок егоїстичної козацької старшини, селянство, а за ним і рядове козацтво, відпало від своїх проводирів, — що особливо рельєфно виявлялося за Мазепи, — козацтво, а за ним і вся Україна на довгий час свою справу безповоротно програли. Тоді то почалося повільне, але невпинне вкорочування всяких політичних прав, почалося навертання бувшої української аристократії — нащадків козацької старшини та шляхти — на службу загально російським інтересам, почалася невпинна **русифікація** вищих шарів українського народу. Та знову частина української суспільності, що опинилася, по розборах Польщі, під Австрією зо свого боку відбула період інтензивної **польонізації**, але наслідком крапких конституційних умов, зуміла виділити, переважно з українського селянства, дві керівничі національної верстви — **інтелігенцію** та **духовенство**. На Великій же Україні навіть інтелігенція й духовенство, за винятком одиниць були зрусифіковані, а залишилася сама етнографічна маса **селянства** без проводу, без свідомости, з мимохітньою пошановою до чужої «панської» культури й з ненавистю до того панського елемента, що безжалісно визискував його землю й працю. Проти нього (селянства) стояли міста, населені не

лише своєю зрусифікованою інтелігенцією й напівзрусифікованим міщанством та зародками свого, теж значно денационалізованого робітництва, але й з ріжними національними меншинами, які за переписом 1897. р. становили 22% всього населення України й були головним контингентом мійської буржуазії, інтелігенції та пролетаріату.

Отже метою української національної революції могло бути в першій мірі збудження революційности українського селянства, освідмлення його, як **національної сили**, що від неї залежить вся доля української нації, знищення тієї великої власности, що, будучи в руках чужинців, була смертельним вередом на гилі українського народу, і об'єднання розірваних частин роздертого національного тіла в одній національній державі. Все це загально, згруба беручи, осягнено, але не витримано. Український національний революційний уряд, прийшовши до влади, не звейшов, як вірно формулує **Липинський**, ані

«1. Сотвореного старою монархічною земельною аристократією українського державного й військового апарату, який можна було б перебрати в свої руки;

2. ані свого власного українського, чи зукраїнізованого жидівського, фінансового міщанства, що мало б інтерес підтримувати національний уряд;

3. ані витвореного єдиного поняття нації й єдиної національної моралі, які приходилося щойно тепер виробляти в процесі боротьби проти національного ворога».

Нема ніяких сумнівів, що в нормальних умовах, залишений на власні сили український нарід переміг би всі ті труднощі, — але одночасний наступ зовнішніх ворогів із трьох фронтів, при існуванні ще внутрішнього фронту, знову зломив молоду державу, призвів до поділу національної території межі чотирма сусідами й поставив перед молодими поколіннями українських націоналістів, велике завдання закінчити розпочатий процес — відродити Українську Самостійну Соборну Державу.

Але для цього українські націоналісти повинні бути свідомими всіх тих сприятливих і ворожих суспільних сил, що куртують в українському народі. Українські націоналісти повинні пам'ятати, що величезну більшість українського народу в усіх частинах нашої пошматованої території, складає селянство. Проф. М. Грушевський пише: «Так, це мусимо сказати щиро й твердо: Україна селянська країна, і вона зможе стати чимось серйозним, дати щось поважне — не тільки місцевого, але й загальнішого значення, тільки розвинувши як мога повніше, культурніше, доцільніше цей свій мужицький, селянський характер... Тільки селянство на Україні має в собі своєрідний зміст. Воно виробило в собі й твердий моральний світогляд, і естетичні прикмети, цілу оригінальну культуру, з котрою справедливо відчувало себе не низшою верствою якоїсь нації, але народом — нацією вповні, єдиною її репрезентаткою, — і не тільки тому, що вищі верстви покинули її, але й тому також, що в своїй сфері воно розвинуло — хоч і в тісних межах, і з деякими дефектами (в національній свідомості в

тим часі) велике багатство національного життя. Отже тільки спираючись на селянство, можливо, поширюючи його пономність, розвиваючи його культурні потреби й культурну активність, українці зможуть утворити щось цінне й оригінальне — чи то в сфері культурній чи соціальній...»

Як революційна деструктивна сила, українське селянство відіграло в українській революції останнього періоду величезну роль, — але як конструктивна — майже ніякої. Як суспільна класа, селянство нездатне до революційної ініціативи, зокрема наслідком занадто великої розпорочености по розлогіх просторах, і труднощів об'єднання значної його частини для спільної акції. Отже селянство потребує товчка з боку більш сконцентровано-го, освіченого та рухливого населення міст. Правдивість цього виявилася в тих частих місцевих повстаннях українських селян проти большевиків, що їх большевики щоразу швидко ліквідували, саме завдяки розпороченості селянського елемента, труднощі зв'язати його в одну велику організацію. Селянство було й оченидчачки зостанеться великою підмогою й то рішальною, але не ініціативною силою революції.

Для соціалізму й комунізму поділ суспільства на класи, не національний, а інтернаціональний; при чому й самий цей поділ, нехтуючи неавичайним багатством різних галузей людської діяльності, що виявляються в сотках різних професій та корпорацій, зводить фактично його до двох великих категорій — працедавців та працесмців, або інакше капіталістів і робітників, або ще інакше — визискувачів і тих, кого вони визискують. З такого поділу виникає льогічно конценція вічної міжкласової боротьби: ті, що визискують, бажають, мовляв, визискати робітника якнайбільше, а робітник намагається, розуміється, не тільки, щоби його визискували якнайменше, але взагалі він стремить до знищення класи так зв. визискувачів, що представляється в образі «пануків», тим часом як робітника — в образі бідних «мух». Важніша помилка марксизму (соціалізму та комунізму) полягає в переведенні отого інтернаціонального братерства межі однородними класами, що мали би розбивати національну суспільність на ворожі табори, в яких споріднений органічно був би більшим ворогом організаційно, ніж цілком чужий органічно. Пригадаймо оте соціалістичне гасло: «Пролетарі всіх країн єднайтеся», що означало би їх єднання поза межами нації проти інших частин даної нації, що стали би тоді легкою жертвою кожного краще злютованого твору. «Без утримання миру в середні, каже французький соціолог **Ле Бон**, ніяка суспільність не могла б довго проіснувати...» Та й хіба наша українська суспільність не виала, і то не раз таке само жертвою внутрішньої боротьби, без якої зовнішні вороги нічого не змогли зробити? І яка тепер доля того українського робітництва й селянства, що улягло дурманові большевицької пропаганди про «єднання працюючих мас»?! Доля тих мас завжди залежить від долі всієї суспільности, всієї нації: якщо нація пригнічена, то й робітнича маса поділяє загальну долю. Якщо

прапор нації поважаний, то й робітників, що належать до тої нації, поважають. Ієрархія націй, місце, що вони займають у суспільстві народів відбивається на позиції відповідних робітничих мас. Організатори робітничих клас націй — переможниць відіграють переважну роль і в таборі інтернаціональних робітничих організацій. Класичний приклад дає нам Німеччина з 1870. р. по 1914. р. Центр пролетарської активності по поразці Франції, перейшов з Парижу до Берліну. **Останніми часами він в Америці.** Американська Федерація Праці займає упривілейоване становище в світовій робітничій організації. Умовини існування робітничої класи тісно зв'язані з умовинами розвитку всієї суспільності. Система мит, наприклад, що обмежує можливості вивозу й експанзії, фатально відбивається на становищі робітничих клас, породжуючи безробіття. Менше праці, менше платні, менше добробуту. Промисловість, що її безкордонна конкуренція це веде для робітників, що в ній працюють. Праця ніколи не може звільнитися від **загально національних** умовини продукції: досить пригадати собі страйки англійських шахтарів, які з кожним підвищенням своєї платні, фатально були по всіх тих працюючих масах, що належали до націй, які ввозили англійський вугіль. (Отже яке інтернаціональне братство — інтернаціонал?).

З другого боку, нація, в своєму комплексі моральних і політичних суспільних сил, не може залишитися байдужою до долі працюючих мас, її складової частини й, що відповідно до свого стану, впливають до неї животворні сили чи отруту гнилизни. Вищий рівень життя робітника означає більший спокій на підприємствах, більшу видайність праці, кращу якість продуктів, а значить й більшу можливість перемоги над чужинною конкуренцією й економічний добробут, всієї нації. Не можна нічого сподіватися від злиднів, — навпаки — зріст добробуту робітничих мас збільшує їх здатність споживати річі промислової продукції, а тим сприяє й розвитку самої промисловості для добра всієї нації.

З цього випливає, що в модерній державі треба стремити не до боротьби класів, а до їх **солідарного координованого співробітництва**. Знаємо з українського досвіду, як більшовики, в їх льотичному, але жахливому своїми наслідками, процесі ведення боротьби класів «до переможного кінця» розбивали, скажемо, однокласове колись селянство, на щораз нові й нові, класові групи, яким причеплювали штучні назви «незаможника», «середняка», «куркуля» — тощо, — назви, що в своєму змісті вічно міняються й не мають **нічого сталого** — але до самого кінця ніяк не можуть прийти, бо там, де є життя, все є зрізничковання а там, де є суспільство, воно все намагатиметься перевести якийсь поділ праці. Співробітництво робить конечною субординацію перед певними правилами. Від певних форм залежності в сучасному ускладненому суспільному житті ніхто не може ухилитися як в особистих, так і загальних інтересах. Але якщо ця організація праці, цей поділ функцій, це співробітництво у взаємній залежності одних від других конечно й невиключне, коли компетентні й значні люди кермують некомпетентними й неосвіченими, то воно стає це

раз небезпечним, коли виступає намір перетворити людей у якихось автоматів, спинити в них дух ініціативи й почуття відповідальності. Ця небезпечна тенденція позначається однаково й в «комуністичній» Східній Європі й в суперкапіталістичній Північній Америці. Тому Держава мусить пильнувати дотримання потрібної суспільної **рівноваги** та сприяти витворенню все нових суспільних категорій й груп, які відповідатимуть наростанню щораз нових потреб суспільства, що росте й розвивається. Вона мусить пильнувати, щоби всі ці суспільні групи категорії, професії розвивали свою діяльність в обсязі діяльності всього народу, а не в обсязі інтересів одної класи чи групи на **шкоду цілості**.

Держава в такій концепції не може бути більше класовою державою, де панує якась **одна** класа, а найчастіше тепер (особливо в деяких демократичних державах) просто інтернаціональна сила гроша (плутократія), але такою новою **корпоративною державою**, де гармонійно зливаються інтереси всіх активних сил даного суспільства.

ФЕДІР ДУДКО

Українська історична перлина

(З нагоди 300-літньої дати Бопляного „Description de L'Ukraine“).

Триста років тому, а саме з датою 1640 р., вийшла в Руані (у Франції) знаменита книжка про Україну, що до цього часу є одним із найповажніших джерел для дослідників нашої історії і нашого побуту часів Б. Хмельницького. Є це славна книжка про наш край французького інженера Гійома де Бопляна, яка має таку повну назву: „Description des contrées du Royaume de Pologne, contenuës depuis les confins de la Moscovie, jusques aux limites de la Transilvanie. Ensemble leurs mœurs, façons de vivre et de faire la guerre. Par le sieur de Beauplan. Rouen. 1640. 4°, (4) + 112 ст.

Дата видання цієї книжки (1640. р.) з усією очевидністю є помилкова. Боплян, переживаючи в 1640. р. в Україні й описуючи в своїй книжці події пізніших часів, не міг її випустити в 1640. р. Відомий польський бібліограф К. Естрайхер, нотуючи в своїй бібліографії¹⁾ рік 1640 видання цієї книжки робить заувагу: „W gzeszywistości wydane 1650, jak to stoi w przedmowie de edycyi drugiej“.

Так чи інакше, це зовсім не зменшує величезної цінності Бопляного славного твору, якому ми в 300-ліття хоч і хибної дати хочемо присвятити ці виїмки з нашої студії про Бопляна.

У 1648. р. до м. Руану повернувся після 17-літнього перебування поза межами батьківщини французький військовий інженер Гійом де-Боплян, що весь цей довгий час пробув у далекій, мало відомій тоді на Заході „Ковацькій країні“ (Terra Cosacorum), буду-

¹⁾ Karel Estreicher : Bibliografia Polska, т. XII., Краків, 1891, на ст. 423.

ючи там польські фортеці й переводячи військові топографічні роботи.

Час, у якому Боплян приїздить до Франції, припадає на пору дуже великого зацікавлення французької і взагалі західньо-європейської opinii українськими справами завдяки козацьким війнам, що саме тоді почалися під проводом Богдана Хмельницького. Відомості Європи про Україну були в ті часи мінімальні, й усе те, що могло хоч трохи задовольнити її зацікавлення козацьким краєм, було наперед забезпечене повним успіхом. Боплянові, який 17 років (у правління польських королів Жигмонта III і його наступника Володслава IV.) прожив у цій країні й вивів звідти в записках і рисунках багатющій матеріал про цю далеку екзотичну країну, зробити це було легше, ніж кому іншому. Один-другий жмут крикливих сензацій, кивнених у юрбу — і Боплян здобув би собі широку славу й ім'я.

Проте він хоче бути солідним. Поважно сідає за роботу, дбайливо опрацьовує свої замітки й випускає їх у світ тільки в 1650 р., та й то тільки в кількості 100 примірників, призначених для своїх близьких і знайомих.

Боплянова книжка зробила великий розголос у Франції, і він примушений був випустити її вже для широкої публіки другим, а скоро по тому третім і четвертим виданням.

Цю свою працю, де сумлінно були зібрані всі нотатки про „чудовий і рідкий край“, Боплян ілюстрував топографічною, першою відомою в світі, мапою України, додавши до книжки таку передмову:

„Мапу, яку доцаю до цього, склав я не на підставі чужих даних чи вказівок. Виготовував її я сам на підставі власних точних помірив, які робив у кожній місцевості цього краю. Це повинно перекопати вас щодо її правильності й щодо правдивості моїх описів України... Користайте ж, — каже Боплян, — у вільний час плодами моєї роботи, оглядаючи у ваших кабінетах ту чудову й рідку країну, яка в більшості заселена при мені й якої міста та фортеці побудовані за моїми плянами“.

Сумлінність, яка характеризує Бопляна, спостерігаємо на кожному місці його описів України. „Через те, що я не заходив далі від цього місця, — каже, наприклад, він на одній сторінці своєї книжки, — оповім вам тільки те, що я засягнув із чужих оповідань, за достовірність яких поручитися не можу“. Завдяки цій сумлінності маємо перед собою в Боплянових описах майже всюди вірне й правдиве оповідання про наш край. Тільки коли-не-коли, де Боплянові забракло часу дослідити ближче чи зрозуміти деякі сторони чужого йому життя, трапляються ляпсуси, які ми йому охоче прощаємо.

Запросини Бопляна на польську королівську службу, як військового інженера, спеціаліста від фортифікаційних робіт, було викликане замірами польського уряду закріпити за собою безкраї простори багатої правобережної України, „придбаної, — як каже Боплян у присвяті своєї книжки королеві Янові Казимірові, — предками Вашими 50 років тому, де ровлогі степи зробилися тепер стільки ж родючими, як були колись пустинними“. Той самої Україна, яка, як каже Боплян далі, „в головним джерелом доходів Вашої держави“ й яка,

„приносячи Вам стільки ж слави, скільки й вигід“, може „прибавити ще безліч коштовних перлин у Вашій королівській короні“. Положення „цих нових володінь“, чи, як називав Боплян в іншому місці, „цього знову завойованого краю“, що ввесь час залишався небезпечним від могутньої в тих часах Османської імперії, від безнастанних грабжницьких наскоків кримських і буджацьких татар, нарешті від можливості кожногочасного повстання войовничих і завжди непокірних українських козаків — викликувало постійне занепокоєння польської Річипосполитої й примусило її кінець-кінцем прийти до думки вкрити південні границі України та її важніші внутрішні пункти цілою низкою укріплень.

Боплян на початках своєї служби в Польщі перебирає на себе виконання цих завдань і їде на Україну. Маючи за постійну свою базу м. Бар на Поділлі, він обїздить уздовж і впоперек українські простори й будує там (або відмічує для будови) цілу низку фортець та інш. фортифікаційних споруд. За цей час він докладно ознайомлюється з берегами Дніпра, починаючи від Києва й кінчаючи островом Хортицею, виучує положення Дніпрових порогів, будує фортецю Кодак²⁾, Новий Конецпіль, Кременчук і Новоград, закладає цілу низку (понад 50) слобід³⁾, бере участь по стороні поляків у їх битві з козаками під Кумейками та в спаленні м. Черкас у 1637 р. після польської перемоги над козаками, обїздить українські степи, бачить, як наочний свідок, сліди спустошливих наїздів кримських і буджацьких татар на Україну, чує оповідання запорожців про їхні морські походи й знищення ними турецьких малоазійських міст.

Крім правої сторони Дніпра, Боплян часто бував і на лівому його березі, знайомлячись із топографією місцевості.

Обїзджаючи впродовж 17 років службово, під охороною кількох приставлених до нього кінних українських козаків, здовж і впоперек наші придніпрянські землі, цей чужинець у ранзі старшого капітана польської артилерії і королівського інженера докладно ознайомлюється з географією і топографією України, а деяке знання польської й української мов допомагає йому підчас цих обїздів приглядатися до життя козаків і побуту українського люду взагалі. Усе це він старанно занотовує в своїх записках і зарисовує в цілій низці чудових ескизів. Крім свого основного завдання, на доручення короля Володислава IV й коронного гетьмана Конецпольського, Боплян займається також складанням докладної генеральної мапи Польщі.

У 1648 р., у рік смерті короля Володислава IV, на початку ко-

²⁾ Твердження Ол. Чоловського (Aleks. Czołowski: «Kudak» w «Kwartalniku Historycznym». Львів, річн. XL), немов Кодак збудований Жаном де-Маріоном (Jean de Marion), не витримує критики. Ж. де-Маріон, француз, родом із Ніверсу, офіцер польської служби в ранзі полковника, званий у поляків під іменем Яна Маріяна, був по збудуванні Кодацької фортеці її командантом, але Кодак збудував Боплян. Згадуючи про свої заслуги в польському війську королеві Янові Казимирові, Боплян між інш. виразно говорить і про збудоване ним укріплення Кодак. Не міг був цього писати Боплян королеві, який мав усі можливості перевірити правдивість Боплянових тверджень, коли б він тієї фортеці не будував.

³⁾ „За цей час (тобто за 17 років перебування в Україні) — лише Боплян — я заснував понад 50 значних слобід чи колоній, які впродовж кількох літ розрослися так, що в свою чергу утворили понад тисячу сел“ (в „Присяжні“ королеві Янові Казимирові до „Опису України“).

зацького повстання під проводом Б. Хмельницького, Боплян покидає польську службу й повертається на батьківщину, до м. Руану. Що послужило причиною резигнації французького інженера з дальшої служби в польському війську — ми не знаємо. Дослідник Бопляна В. Г. Ляскоронський⁴⁾ пояснює це нужденним станом Річпосполитої польської в половині XVII ст., викликаним анархією в ділянці адміністративній, судовій, фінансовій і військовій, а також погордливим відношенням нового польського короля Яна Казимира до тієї справи, задля якої Боплян був викликаний на Україну. Інше пояснення цього знаходимо в коментарях В. Антоновича до перекладу Бопляного „Опису України“ К. Мельниківни⁵⁾. „Напевне він передбачав, знаючи добре край і його умови, неминучий конфлікт із усіма його наслідками й, зваживши це, визнав за найліпше усунутися від участі в ньому“, каже В. Антонович. Як би там не було, ми не бачимо Бопляна у польському війську підчас війни Польщі з „козацькою нацією“ й ледве, каже І. Борщак, чи він шкодував за цим.

Повертаючись з України, Боплян на якийсь час затримується в Данцігу, щоб умовитися з славним гравером Вільгельмом Гондіусом (тим самим, що вигравірував відомий портрет гетьмана Б. Хмельницького) щодо вигравірування мапи України. Про це свідчить лист Бопляна в м. Руану до широкозваного в тих часах астронома Говеліуса (Боплян також займався астрономією), датований 8. XIII. 1651 р., в якому пише: „Дуже шкодую, що залишив Данціг, не маючи чести попрощатися з вами... Посилаю вам книгу про найславніші й найвизначніші місця українських земель“⁶⁾

Повернувшись до Франції, Боплян клопочеться про зачислення його знову на військову французьку службу, а тимчасом сідає за оброблення матеріалів вивезених з України. І ось 1650 р., тобто два роки по поверненні до Франції, Боплян випускає свою книжку з 4-ма мапами при ній⁷⁾. Упродовж 11 років Боплянова книжка вийшла в 4-х виданнях, а пізніше, по смерті його, появилася в перекладах на багатьох інших мовах.

Щодо клопотів Бопляна про прийняття його на французьку службу, то знаємо про них із рапорта, винайденого І. Борщаком у паперах маршала Вобана. Про Бопляна в цьому рапорті сказано так: „Там (у Польщі) він ознайомився детально з Україною, або країною козаків, про яку нині так багато пишуть. 18 років п. Левассер де Боплян пробув в Україні, де провадив постійну війну з козаками та будував міста і села, які згадують тепер усі часописи завдяки баталіям, що там відбуваються. Й. В. польський король, небіжчик Володислав IV, дуже цинив п. Левассера де Бопляна й тільки смерть короля спонукала його покинути Польщу. Тепер п. Левассер

⁴⁾ „Гильомъ Левассеръ-де-Боплянъ и его историко-географическіе труды относительно Южной Россіи“, Київ, 1901.

⁵⁾ „Описание Украины Бопляна“ в т. II „Мемуарів, относящихся къ истории Южной Руси“, Київ, 1896.

⁶⁾ В листуванні Невеліуса в бібліотеці паризької обсерваторії (див. ст. VIII—IX. приміток до «Description de L'Ukraine», вид. кн. Авг. Іоліциним у Парижі в 1861. р. і І. Борщака „І. де Боплян“ у берлінському „Літопису“ 1923, № 1.).

⁷⁾ Назва її на початку статті.

де Боплян просить зачислити його знову на королівську службу, якій сподівається віддати все своє життя й увесь свій глибокий досвід, придбаний у далекій Україні. П. Левассер де Боплян склав окрему книжку про Україну, яка певне відома генерал-поручникові Вобанові*.

Чи був Боплян зачислений до військової французької служби — ми не знаємо. У кадрах військового французького інженерного корпусу І. Борщак імени Бопляна не знайшов.

На Боплянових картах, виданих у Данцігу в 1650 р. в майстерні артиста-гравера Вільгельма Гондіюса, після імени автора: „*Pet Guilhelmum Le Vasseur de Beauplan*“ додано: *S. R. M-tis Poloniae et Sueciae architectum militare et capitaneum* поруч із титулом його гравера Вільг. Гондіюса: *S. R. M-tis Poloniae et Sueciae chalcographus privilegiatus*, який, як відомо, був привілейованим гравером польського й шведського королів. Чи має це значити, що Боплян по залишенні польської служби й не попавши на французьку вступив у ранзі військового інженера й капітана до шведської служби — сказати тяжко. Про це можемо тільки догадуватися.

Помер Боплян у 73 р. життя на своїй батьківщині, що видно з реєстрів архіву м. Руан⁶⁾.

Такі наші скромні відомості про життя цього цікавого чужинця-інженера, географа й астронома, що майже четвертину свого життя пропрацював на наших землях, щоб скласти першу детальну мапу України, закласти цілу низку українських осель, яких велика більшість існує до цього часу й потім, повернувшись до своєї Франції, написати книжку про „країну козаків“, яка увіковічила його імя.

Головна прикмета Боплянових описів України, як ми вже сказали, є правдивість і цілковита безсторонність. Він не зражується почуттям особистої чи професійної ворожнечі до козаків, з якими воював, будучи на польській службі. Він віддає належне їхній хоробрості, звинності, сприту, здібностям та іншим прикметам, що роблять їх у Боплянових очах справжніми лицарями й героями. Тяжко було зберегти безсторонність в умовах, при яких перебував Боплян в Україні. Проте вона скрізь червоною ниткою проходить у його цінних описах. Цього мало; він навіть здобувається на найвищу похвалу козакам, яку коли-будь вони чули від чужинців; „Вони понад усе на світі цінять свободу, — каже Боплян про козаків, — без якої не уявляють собі життя“. Або; „Козаки рідко вмирають від якихось недуг, хіба що в глибокій старості. Більшість їх гине на війні, складаючи свої голови на полі бою“. Або; „Звідси війшов той благородний народ, який у теперішніх часах називається Запорозькими Козаками“.

Перше видання книжки Бопляна з датою 1640 р. (назву її ми навели на початку) вийшла всього в кількості ста примірників, які Боплян, як це видно з примітки видавця Жака Кайю до пізнішого, 3-го видання 1660 р., призначав для роздачі своїм друзям. Примірники цього видання відразу стали бібліографічною рідкістю, а тепер

⁶⁾ І. Борщак: „Гійом Левассер де Боплян“, „Літопис“ (Берлін), 1923, кн. 1, вош. 1, ст. 9.

є тільки унікат цієї книжки, який заховався в бібліотеці кн. Чарторийських у Кракові⁹⁾.

Видрукувавши свою книжку в 100 примірниках, Боплян, очевидно, ніколи не сподівався, що вона викличе серед широкої французької публіки таке велике зацікавлення. Щоб задовольнити його, в наступному, 1651 р. вона появляється накладом Жака Кайю в Руані другим виданням у кількості 3 тис. примірників. Як бачимо, і в першому, і в другому виданні слова „L'Ukraine“ в заголовку книжки нема,

Війни Б. Хмельницького з поляками поширюють зацікавлення публіки до Боплянової книжки й видавець Ж. Кайю звертається до автора за дозволом випустити нове, вже „доповнене й виправлене“ видання. Боплян охоче дав на це свою згоду й 1660 р. в тому ж Руані виходить ще одно, вже третє видання опису України. Назва її була змінена й починалася так; *Description d'Ukraine, qui sont plusieurs Provinces du Royaume de Pologne. Contenuës depuis* і т. д. ... *A Roven, Chez Jacques Cailloüe, dans la Cour du Palais. MDCLX [1660].*

Як видно з передмови видавця до читачів, доданої до цього видання, автор висловив великий жаль з приводу того, що не міг додержати слова, яке дав у попередньому виданні — подати до книжки генеральну мапу Польщі, а також малюнки людей, диких звірят, рослин, виробів та інших цікавих річей цієї країни. Смерть гравера Вільг. Гондіюса, що виготовляв кліші до цієї мапи, позбавила його можливості продовжувати видання, бо кліші придбав у вдови гравера польський король, після чого автор згубив їх слід. Таким чином усі ці дорогі матеріали згинули, на велику шкоду, для потомних поколінь.

Частину примірників третього (руанського) видання придбав паризький друкар Симон Ле-Сур, який рік пізніше (1661 р.), замінивши титулову картку, випустив їх у продаж під видом 4-го, паризького, видання, з поміткою „Chez Simon le Sourd. Paris, 1661“.

Боплянова книжка стала дуже популярною. У квітні 1661. р. славнозвісний французький учений Гюсцій, що був добре ознайомлений з українськими справами, запитув у приятеля, також вченого, Бошюрта; „Чи ви читали цікаву книгу Левассера про Україну? У нас (тобто серед тих, що були членим тодішньої Французької Академії) багато говорять про неї“¹⁰⁾.

„Mercure de France“ в листопаді 1660. р. в низці „цікавих книг“ згадує „курйозний твір Бопляна, який варто перечитати тепер, коли йде війна в Україні“.

„Journal des Savants“ (1662. р.) називає твір Бопляна „корисною книгою, яка говорить про цікані й невідомі до цього часу речі“¹¹⁾.

У 80-х роках 17-го віку книги Бопляна вже не було на ринку, а в 1730. р. Григор Орлик на лист батька, який просив надіслати йому книжку Бопляна, відписує, „Щодо опису України Левассера,

⁹⁾ Б. Барвінський: „Україна“ Бопляна („Стара Україна“, Львів, 1924, кн. 1). Цікаво, що нема цієї книжки в паризьких бібліотеках. І. Борщак, який шукав за цим виданням, пише: „Сьогодні її (цю книжку) неможливо відшукати; в Національній Бібліотеці в Парижі її немає“. (І. Борщак, *Ibid.*)

¹⁰⁾ І. Борщак: „Літом Л. де Боплян“ („Літопис“, Берлін, 1923, кн. 1, № 1).

¹¹⁾ *Ibidem.*

то я шукав за нею по всіх книгарнях і не знайшов; кажуть, що вже яких 50 років нема її в продажу”.

„Скрізь по книгозбірнях видатних мужів Франції й інших країн, — каже Борщак, — зустрічаємо книгу Бопляна; у вчених Босюета, Декарта, Буйо, Тевено; в книгозбірні Людовика XIV, у його міністра закордонних справ Ліоней, що називав працю Бопляна „чудовим описом цікавих країн“, і у нещасного Фуке... Ми бачили цю книгу в книгозбірні Вержена — великого французького дипломата Людовика XVI, кардинала Флері, приятеля Гетьмана Орлика, в Версаї; у Вольтера в Фернеї; у Марії-Антуанети в Тріаноні; у Наполеона в Тюільері і в поході 1812. р.; у Проспера Меріме в Канні; у Єлізе Реклю в Веве, коли він на вигнанні готував свій велетенський географічний твір, де так добре описав Україну“¹²⁾.

У 1861. р., тобто приблизно 200 років по виході в світ перших видань Боплянової книги, кн. Августин Голіцин (Galitzin), бажаючи зробити приступною для публіки цю широковідому, але дуже рідку в ті часи книжку, випускає її в мові оригіналу в Парижі ще одним, п'ятим з черги, виданням із передмовою, в якій зібрані генеологічні відомості про рід Левассерів і подані деякі цінні дані про самого Бопляна. Титул цієї книжки такий;

Discription de L'Ukraine, depuis les confins de la Moskovie, jusqu'aux limites de la Transylvanie. Par le Chevalier de Beauplan. Nouvelle édition publiée par Le Prince Augustin Galitzin. Paris. J. Techener, Libraire. MDCCLXI [16°, ст. XV+203+(I), без мап і рисунків].

Книга Бопляна викликала зацікавлення не тільки у Франції.

Уже в 1704. р. John Churchill уміщує англійський її переклад у I-му томі збірника подорожей під назвою: „A collection of voyages and travels, some now first printed from original manuscripts, others translated out of foreign languages and now first published in English etc, in four volumes“. London, 1704, fol. T. I (від ст. 573).

У 1769. р. вийшов латинський переклад „Discription de L'Ukraine“, виданий¹³⁾ Mitzel'em de Kolof у Варшаві в II. т. збірника „Historiarum Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae scriptorum, Collectio Magna“, Varsovie, II, 1769¹⁴⁾.

У 1778. р. в збірнику Dubois п. н. „Essai sur l'histoire littéraire de la Pologne, Berlin, 1778“ вміщені великі уривки з Боплянових описів у французькій мові (зі збереженням правопису 17 ст.)

У 1780. р. Йоган Меллер видав у Бреслав німецький переклад п. н., „Beschreibung der Ukraine, der Krim und deren Einwohner, aus dem Französischen des Wilhelm de Vasseur sieur de Beauplan

¹²⁾ Ibid.

¹³⁾ А не „сдѣланъ“, як пише В. Ляскоронський („Гильомъ Левассеръ-де-Бопланъ и его историко-географическіе труды относительно Южной Россіи“, Київ, 1901), а за ним повторює І. Борщак („Літопис“, Берлін, 1923, № 1, ст. 10). Уваги до цього див. Б. Барвінський („Стара Україна“, Львів, 1924, ч. 1).

¹⁴⁾ „Русскій енциклопедическій словарь“ вид. Брокгауза, СПб. Згадує ще латинський переклад 1662. р. „Въ извѣстномъ сборникѣ «Geographia Blaviana», т. II. (Енци. Сл., т. IV, ст. 383).

übersetzt. Herausgegeben von Johann Wilhelm Moeller. Breslau bei W. G. Korn, 1780¹⁵⁾.

У 1822. р. в збірнику Юліана Немцевіча (Niemcewicz) п. н. „Zbiór pamiętników historycznych o dawniej Polsce“, Варшава, III, 1822, ст. 336—406 вміщений польський переклад Бопляного твору. Переклад недбалый. Перекручені Бопляном назви місцевостей, що зовсім зрозуміло для чужинця, введені в переклад без виправлення. До перекладу додана недбало виготовлена й дуже зменшена Боплянова мапа.

У 1832. р. був у С.-Петербурзі перший російський переклад з третього видання 1660. р.¹⁶⁾, зроблений Ф. Устряловим. До нього додано 6 таблиць із рисунками Бопляна й численні, докладні коментарі¹⁷⁾. Переклад цей живо написаний, але дуже свобідний і в деяких місцях, там, де говориться про козаків, розходиться з текстом оригіналу, занадто вихвалюючи їх „доблесть“. Деякі речення Бопляна перекладач зовсім випустив, а місця, де говориться про мощі в Печерській Лаврі в Києві, викреслила, очевидно, російська цезура. Книжка ця давно вичерпана й є тепер бібліографічною рідкістю¹⁸⁾.

У 1896. р. вийшов у Києві другий переклад Боплянової книжки в російській мові, зроблений К[атериною] Мельник[івною] [Антоновичевою] під редакцією (й з примітками) В. Антоновича в т. II збірників п. н. „Мемуары, относящієся къ исторія Южной Руси“, вип. II, Київ, 1896. п. н. „Описание Украины Боплана 1630—1648“, на стор. 289—388. Переклад цей дуже близький до оригіналу й зроблений бездоганно. На жаль, він не мав при собі ні рисунків, ні Боплянових мап.

У 1901. р. В. Г. Ляскоронський видав у Києві свою розвідку про Бопляна п. н. „В. Г. Ляскоронский, Гильомъ Левассеръ-де-Боплянь и его историко-географическіе труды относительно Южной Россіи. I. Описание Украины, II. Карты Украины. Киевъ, 1901“, 4^о, ст. VII [примітки і вступ] +44 [Опис України] +1—37 [Опис карт України] +4 нenum. кольорові зменшені мапи Бопляна. В цій праці на ст. 1—44 він вмістив третій російський переклад Description de L'Ukraine. Переклад цей є близьким наслідуванням (а в деяких місцях точним пердруком) перекладу М. Мельниківни.

Назвы карт, доданих до цього видання;

[I]. Typus Generalis Ukrainae sive Palatinatum Podoliae, Kioviensis et Braczlaviensis terras nova delineatione exhibens.

¹⁵⁾ В. Антонович у примітці до перекладу Бопляна К. Мельниківни говорить: „Меллер, який особисто бував в Україні, додав до нїм. перекладу статтю, що доповнює Боплянові відомості про Україну й про буджацьких татар“.

¹⁶⁾ А не „второго“, як зазначає перекладач.

¹⁷⁾ В одній із приміток до свого перекладу (3) Ф. Устрялов висловлює жаль, що не може видати Боплянової мапи, бо в тому примірнику «Description L'Ukr.» (вид. 1660. р.), який був у його користуванні, її не було. Всі його пошукування за іншим примірником книжки були даремні. Це видання Боплянової книжки є в б. Імп. Публичній Бібл. в Петербурзі, в бібліотеках краківської Академії Наук, кн. Чарторийських, київського університету й гр. Пжездвєцьких (за Естрайхером). Друге видання 1651. р. (за Естрайхером) є в бібліотеці кн. Чарторийських у Кракові й б. Імп. Публичній Б-ці в Петербурзі.

¹⁸⁾ „Описание Украины“. Сочиненіе Боплана. Переводъ съ французскаго. Санктпетербургъ, 1832, 8^о, ст. XX + 179 + 6 нenum. табл. в рис.

[II]. *Ukrainae pars, quae Pokutia Vulgo dicitur. Per Guil. le Vasseur de Beauplan SRM. Poloniae Archit. militarem etc.*

[III]. *Ukrainae pars, quae Podolia Palatinatus Vulgo dicitur. Per Guil de Vasseur S. R. M-tis Poloniae Architegtum militarem etc.*

[IV]. *Ukrainae pars, quae Barclavia Palatinatus Vulgo dicitur. Per Guilhelmum le Vasseur de Beauplan S. R. M-tis Poloniae Architectum militarem etc.*

Крім вищезгаданих перекладів, у деяких виданнях були вміщені довші чи коротші уривки з книги Бопляна. Такі уривки (крім згаданого збірника Dubois „Essai sur l'histoire littéraire de la Pologne“ в Берліні) поміщені були в книзі Lesur'a „Histoire des cosaques“ і в атласі Блу, де в II. томі вміщений опис України із зазначенням прикінці, що все це взяте із Боплянового твору про Україну.

В українській мові подав коротенькі уривки „Опису України“ Ів. Крип'якевич в „Історичній Бібліотеці Просвіти“, ч 7, 1925, ст. 16 у Львові та цілу низку виїмків із Боплянової праці автор цих рядків у львівському часопису „Неділя“ в 1930. р. Повний переклад Боплянової книги мого перекладу не знайшов видавця в Галичині. Так само переклад І. Борщака, про який він згадує в цитованій уже його статті в берлінському „Літопису“, також не появився донині в друку. Таким чином, повної книжки про Україну, написаної про нас ще 300 років тому, ми в своїй мові до цього часу не маємо, хоч інші народи мають навіть по кілька її перекладів.

З літературних ювілеїв

Батько укр. театру.

Закінчується 1941-й рік в огні та бурі. Очі всіх нас повисли на прийдешньому, й тяжко відвести їх назад, до минувшинь. Може в тім і пояснення, що ніхто навіть з тих, кому б це мало бути найближче, не згадав і досі, що в цей рік правало принаймні чотири ювілеї, зв'язаних з іменем Батька українського театру — Марка Лукача Кропивницького.

Сто літ перед цим народився наш великий мім в степовій Україні — в Херсонщині, що подарувала нашій справі не одного вивначного сина й піонера. Власне, походив з с. Жванівки, але ж з того відомого нашій культурі Єлисаветградського повіту, що подарував нашій сцені й інших найвизначніших акторів — трьох славних братів Тобілевичів: Садовського, Саксаганського та Карпенка-Карого.

Не з багатой родини — не міг Марко закінчити університета, бо ж його батькові була не сила втримати хлопця в Києві, а за тих часів студент не міг виробити собі прожитку. Та ж і коротке перебування в студентській родині української столиці, повний шляхотник національних традицій, дало талановитому Маркові Кропивницькому більше, як багатьом його товаришам, що здобули викінчену вищу освіту. Був людиною, вельми очитаною, розумівся на всесвітній літературі, знав чужі мови й мистецтво контрапункту, й повним серцем любив театр. Коротко: молодий урядник поліційного управління в захолусному Бобринці був настільки освіченою людиною, що й своєму губерніяльному „начальству прописати антимонію“ міг би не гірше, як його невмірущій Шелестіян Салатович. Річ видима, умірав з нудів провіяціального болота. Але ж і в те болото все ж таки проходило кілька світлих промінів: читання, спроби пера й приїзди мандрівних театрів до сусіднього „Єлисавету“. Тоді ніщо не могло втримати Бобринського урядника біля його службових паперів, він „васував їх під сукно“ й летів „по ревізії“. А прибувши до Єлисавету, враз упрощувався до театральної трупи й виступав на кону.

І так проминуло багато літ. Та ж року 1871. (друга ювілейна дата) Марко Лукин остаточно не витримав за секретарським столом міської комунальної управи й без роздуму подався в Одесу. Там 12-го листопаду під керівництвом неоплаканого нашого генія П. Нищинського виступив на великій сцені Олександрівського театру в „Сватанні на Гончарівці“, й мав такий успіх, що вже на все життя залишився на сцені. І цю дату ми й всі наступні генерації мусили б собі твердо запам'ятати...

Року 1875-го Кропивницький був запроханий директоркою Галицького театру Теофілею Романович до Галичини й Буковини. І там за ним ішов ентузіазм глядачів та слава, звичайно, ота маленька українська слава. А, повернувшись до С. України в трупі Ашкаренка, Кропивницький вивпросив у російського міністра право на українські вистави, заборонені від р. 1876-го, як і всі інші прилюдні прояви українського слова. З того часу (65 літ тому) почав по справжньому розквітати величезний талан артиста Кропивницького, а одночасно й зродився український театр.

Але ж належну Кропивницькому назву „батька укр. театру“ заслужив він головне тим, що заложив першу суто-українську театральну трупу. З нею переїздив з місця на місце по всій Україні (навіть грав і в Петербурзі перед царем), в тій трупі виховав перших українських геніяльних акторів (братів Тобіленича, Заньковецьку, Карпинську-Затиркевич та інших), для неї ж почав писати пєси, які були приправлені для першого видання 60 літ перед цим (четверта ювілейна дата).

Колосальний акторський талант (переважно — гумористичні та реверсські ролі), неврівняні декламації, блискуче перо драматурга, що полишило такі — для свого часу — перли, як „Глятай“, „Олеся“, „Дай сердцеві волю“, „Дві семі“ та невмирущу сатиру „По ревізії“, здібність до музикальних композицій („Пошились у дурні“), іскристі дотепи (неперевячені дондесь сценічні куплети, як „Удоницю я любив“, „Ярема“ та ін.), — цілком заслужено приправили Кропивницькому місце найвидатнішого корифея української сцени.

Але цього мало. Коли б не було Марка Кропивницького, — без сумніву наш театр і наша драма не були б нині на тім місці, де стоять. Та й цього ще мало. Бо ж коли б не тодішній український театр, то не було б і тієї української генерації діячів, що приправили ґрунт для новітнього нашого руху й недавнього нашого зриву.

Отже: нехай всі наші погляди зверневі вперед — до будуччя, але ж не будемо невдячні. Хоч на хвильку пригадаймо собі величаву постать Марка Лукича Кропивницького, який, перейшовши всіма тернами мистецької дороги, обставленою випслюю ворожістю чужих — і своїх! —, показав і на ту доріжку, що сьогодні вже виглядає натертим шляхом у щасливу будуччину нашого народу.

М. Л. Кропивницький помер в 1910-му році. Його драми й комедії, повні чудового аромату рідної мови й козацького дотепу, було видано, здається, чотири рази. Але вже кілька десятиліть видання не повторялось. І сьогодні мабуть крім „По ревізії“ навряд чи можна десь знайти „Повний збірник творів М. Л. Кропивницького“, як звалось видання, здається, 1885-го року. Тому перед нашішніми земляками Батька укр. театру встають два шляхотних завдання:

провести цикл вистав його творів, в яких і сьогодні неба частина нітрохи не втратила своєї степової свіжості,

і подбати про достойне, належно зредаговане повне видання всіх його літературних праць.

† Антін Струва — В. Кор.-Старий.

Посмертні згадки

† Д-р Василь Королів-Старий.

Дня 11. грудня 1941. р. вечером нагло помер в Мельнику (біля Праги) відомий український письменник і маляр д-р Василь Королів-Старий, б. головний директор В-ва „Час“ і „День“ в Києві, ініціатор промислово-господарських підприємств в Україні, головний редактор українського щоденника „Рада“ в Києві, член Української Дипломатичної Місії в Празі й професор Української Господарської Академії в Подєбрадах.

В попередньому числі нашого журналу принесли ми статтю з нагоди 45-ліття його письменницької й громадянської діяльності, де й наведено подрібно про його важніші праці в різних ділянках. Тоді не думали ми на те, що один з найкращих наших співробітників не читатиме чергове число журналу...

Похорони відбулися в Мельнику 14 грудня 1941. р. за великої участі українського й чеського громадянства. Служило 6 священників, в них три чеські римо-кат. обряду. В похоронах взяв участь також чеський хор з Мельника. Крім двох священників (один чех), більш ніхто не промовляв, бо Покійний не бажав собі того в своїм заповіті. Мвіч вінками був також вінок в-ва „Пробоем“, яке видало окрему клепсидру. — Нехай чужа земля буде Йому пером!

† Людмила Старицька-Черняхівська.

1868—1941.

Бердичівський часопис „Нова Доба“ з 3. XII. ц. р. подав вістку про смерть відомої письменниці, заслуженої громадянської діячки — Людмили Старицької-Черняхівської, яку закутували большевики ще підчас облоги Києва.

Покійна — донька класика української літератури, драматурга й поета Михайла Старицького та Софії в Лисенів Старицької, рідної сестри Миколи Лисенка — одітчила по батьку літературний талант (за-молоду грала веселі дівочі ролі). Завзята патріотка, талановита організаторка, палкий промовець на всяких виборах чи сходинах — все своє життя присвятила українській літературі й громадській праці, м. ін. під кінець 1920. рр., разом із своїм чоловіком, була у проводі „Союзу Визволення України“ й на харківському процесі 1930. р. в цього приводу засуджено їх обох на 10 років тюрми. Закутування 73-літньої заслуженої діячки та відомої письменниці — це також доказ большевицького варварства й ненависти до всього, що українське.

Літературна спадщина Людмили Старицької-Черняхівської дуже поважна. По ній залишилося, крім декількох драм, як „Б. Хмельницький“, „Останній сніг“, „Милость Божа“, „Гетьман Дорошенко“, також багато перекладів, та поезій і написаний разом із батьком роман „Перед бурєю“.

Вічна Їй Слава!

Рецензії

ГАЛЯ МАЗУРЕНКО. СНИГОЦВІТИ. Прага 1941. Книгозбірня Пробоем ч. 12.*)

У зв'язку з усім тим, що сьогодні доводиться нам переживати, як новий переломовий момент в житті рідної нації, виривав як один з найважливіших проблем у нас питання відносно творчості наших поетів і письменників під теперішню хвилю. Правда — дехто в нас, кермуючися здорово перестарілою фразою про те, що начебто підчас війни Дух творчості вмовкав уповні („inter arma silent Musae“), не приймає до того питання взагалі надто великої ваги, вдовольється саме з огляду на воєнні обставини тим, що є, і якщо літературна продукція вашої доби виявляє ті чи інші недостачі, то вагається їх власне пояснити чи виправдувати умовами воєнного часу. Але, як я це вже зазначив, такий підхід до письменницької творчості підчас війни справляється на дуже хиткій основі, бо ні погляд на літературну продукцію нпр. саме в сучасній Німеччині, ні погляд на деякі воєнні епохи в історії всесвітнього письменства, не доказує нам ніяк того, щоб факт воєнного стану в даній країні мусів необхідно зв'язуватися в певним виступом в його письменницькій творчості. Ви даєтеся з цього погляду на вистави німецьких книгарень сьогодні, а просто счудуетесь ровкішим багатством того всього, що ви тут побачите саме нині (зокрема ж нпр. відносно культури далекого Сходу!). А згадаймо старину, згадаймо таку суто воєнну епоху в минулому Німеччині, як appo 1813. Тоді ще й та обставина утруднювала понву німецької книжки, що завадто патріотичні твори дово-

*) З приводу останньої збірки поезій шан. авторки оця рецензія подає коротенький огляд і її давніших творів. О. Г.

дилось не одному авторові — ось як книгареві Пальмові — іти на розстріл (26. VIII. 1806). Та проте — хіба не лишлася саме та епоха одною з найсвітліших в історії німецького письменства?

Бо неврешний дух непереможности, що перепоявав тоді воєнний фронт Німеччини, сповнював у рівній мірі і душу кожного німецького поета.

А в нас, українців, сьогодні?

Ну, щож — щодо багатства літературної продукції, то нам з німцями, правда, не рівнятися. Але не про кількість її йде мені тут, а про її духа. А він в нас, скажім це просто, щораз кращий і щораз дужчий. Згадаймо ось хочби тільки декілька з останніх поем: збірки Ірлявського, Вагилевича, Клишкевича, Гарасевича, Наріжної та Оксани Лятуринської — це все позитивні осяги нашої лірики останньої доби, нехай і надерекір фрази про вмовкли Музи. Я сказав би навіть, що нпр. збірки Лятуринської це — подібно як і збірка Вагилевича — своєвідна цінність нашого часу. І воно певно, що з тою самою цікавістю, в якою наш читач бере нані до рук кожен збірку Лятуринської, він погляне і на щойно видану збірку „Снігоцвіти“ — Галі Мазуренко.

Це ж новий творчий дарунок одної з наших кращих поетес післявоєнного часу. Обіж Оленя Телги та Наталі Холодної-Левицької імя Галі Мазуренко це те, що його в правила стрічалося на сторінках „Вістника“ д-ра Донцова як імя одної з виразниць нової жіночої творчости в нас, імя поетки, від якої маємо досі такі збірки: „Акварелі“ (1927), „Стежка“ (1939), „Вогні“ і як покищо останню „Снігоцвіти“ (1941). Перша з них — „Акварелі“ — зробила в нас зразу ж додатне і трітке враження, виявляючи вже вдебільша чітко обрисовану індивідуальність без надміру однотонного суб'єктивізму та ліричної розливности, якій наша молода поетка протиставила гострість сміливої рефлексії, а тут і там повний свіжости і погоди гумор, іноді у звабливих красках легкої, пів-іронічної романтики („Весняна омана“, „Пара з колоди карт“, „Серед природи“). Тому в еротиках тієї збірки („Співа серця“) був жіночо химерний, ніби скептичною вдумливістю Гайнріха Гайне надиханий тон, який варт був дальшого поглиблення, хоч знову з другої сторони — ось як у прегарнім циклі „Немовляті“ — вся захоплююча глибина жіночого почування, позолочена при кінці мимо трагічного фінале промінчиком стриманого, але щирого оптимізму („треба жити...“). А справді коштовний гумор виявила поетка особливо в дігочих віршах („До дітей“, „Квця“), помітних ще й їх майстерною формою.

По городу скоки, скоки,
Скаче коняк на всі боки.
Грає сонях на дуду,
Хилить голову руду.
Коровки десь ряку-ряку,
Десь ворота рипу-рипу.
Сонце в небі ні чичирк,
У долину зирк та зирк.
„Що там сталося?“ слуха, слуха
У болоті жабулуха.
І поліала. „Ага-га!
Ковик весело плыва?
Та ловити за гаряче,
Най собі ще поскаче!“
От і казочки кінець.
Дайте масличка горнець!

Але якщо ота перша збірка виявляла на своїх сторінках ще тут і там симпатичну зрештою безжурність дебютантки, то збірка „Стежка“ (видавництво „Дніпрові пороги“, Прага), це вже видатний етап розвитку мистецького хисту та творчої думки нашої поетки. Ця невеличка книжечка має, правда, всього 47 сторінок, але це сторінка повні такого важливого змісту, що не тяжко вичути з них вражаючої правди життєвих переживань, на багровій канві яких так і навітряне видвижена тут філософія людського, а властиво творчого буття. І саме цей філософічний характер тієї збірки Галі Мазуренко я бажав би тут підкреслити чіткіше, бо в нас ліричних збірок такого роду не так то багато, особливо ж з поглядом на таку безумовну безпосередність чуття, яка передуховлює тут кожен думку і кожен картинку. А пратім читач почуває, що в тому, що каже

нам поетка, немає ніякого доктринерства холодних собі міркувань — ось як напр. здебільша у Франковій збірці „Мій Ізмарагд“ — а проноситься жагучий подих ущерть пережитого, а іноді щойно переживаного і тому ідеологічно ще невясованого всеціло (напр. „Роздоріжжя“). Кров серця, що ще не застигла гаряч. Бо душа поетки бореться тут скрізь: але не так за буденне щастя, як за високі ідеали Творчого, але в тій боротьбі з демонами життя вона все наново почувала перемогу свого горючого завзяття. Отак тут Галя Мазуренко, хоч і мужеська сувора і лапідарна словом, повна давньої, тільки їй питомої принади. Нпр.

Моя життя моволене, як ранок, —
Зі мною билось вперто і суворо
Насмішками, докором і поганим,
Вриденьним глумом. Щож! Йому говорю
Спасибі! Хай буде тепер, що буде,
Змагатися ніколи не зацівно.
Життя недобре, ти зробило чудо, —
Зкувало серце павцирем залізним! ст. 17.

Або:

Дамоклів меч, або яка сокира
Тебе гнітить? Не гнися! Бо нікто
Не допоможе, навіть не повірять,
Що дороге, що вартісне було.
Ти все хотіла? Ні, таких багато,
Нараз захоплюється, палають спочатку,
А там хтос, щось . . . І ось ідуть на страту,
На страту не в лавровому вінку.
Бо лаври попадали по листочку,
А мрії розвішалися, віби сон.
І підеш ти, куди сама не хочеш,
Не зберегла бо ти святий вогонь. ст. 19.

Або:

Не хилила очей, не лякалася.
Буйний вихор тебе не пірвав,
Чашу випила гірку, пінную,
Чашу молодощів до дна;
І ва синьою квіткою радісна,
Повна хмілью душа молода
В чужовемну доріженьку дальнюю
За тобою слугняно пішла . . .
Хто подомить тебе, непокірною?
Ворог лютий? Чи друг? Чи сама
Ти залишиш доріжку осміяну,
Не доведи ти хмільного вина?
Шлях Чумацький у небі невідомім,
Де дороги для синіх крил . . .
Чи і там хтось ва синьою квіткою
Йде невпинно Ікаром Старим? „До Муви“ (ст. 27).

Отак порушує тут поетка ряд проблемів, зв'язаних з творчістю і творчим життям, тайни кохання і гордості, туги ва життям і туги ва самотою душі, спрагненої висот („я хочу снити про сніжну гору, де стоїть труна, кристальною покришкою покрита, і семеро поснулах вартюлах“), туги ва блаженною дружбою душ, для якої в Галі Мазуренко єсть особливо тонкі, вворушливі тони („Далекий Друже, мій незваний Друже“), і все наново радісність творчого порыву і творчої неважності, нехай і наперекір усяким привагідним манівцям.

Збудити душу невідому, скавати, як сестра, — лети!
І мрійно агадувати вдема, як грали Іскри золоті.
Як та душа назустріч світу розкрила крила, і знялась!
Яким здивованим привітом вона до сонця простяглась!
Дитяча мрія! Так . . . а скільки ва неї виплакала ти?
Чи не боліло, як помилка, твоє гаряче „лети“,
Коли на зустріч манівцями тяглось недобре та бридке,
А ва пустими небесами не гріло сонце ніяке? ст. 18.

Та проте — і тут тріумф творчої стихії, неситної віри в доцільність високого амагання, оте непереможне „*Contra spem spero*“ нашої поетки, що його вона провіщує чудною мовою вибореного нею гарту:

... Хай демон давить кільцями тугами!
Не знає він, що в них нема нічого!
Моя душа крилата тихо лине,
Не слухаючи шепотіння алого.
І тільки сум, як порошок сріблястий
На легких крилах сяє перламутром.
Вона далеко, їй вже не упасти,
Їй усміхається в блакиті Око Мудре. „Демон“ (ст. 29).

А тимто збірку „Стежка“ нашої поетки можна сміло причислити до найпомітнішого в того, що в нас створила наша післявоєнна лірика — навіть і без огляду на те, що вона в нас на вагал дуже мало відома! — із тим більшою цікавістю доводиться нам поглянути на дві інші збірки Галі Мазуренко: „Вогні“ та щойно видану „Снігоцвіти“. Збірка „Вогні“ своїм тоном дещо легша, ніж „Стежка“ — хоч глибоко відчутого і тут доволі! — зокрема ж варт в неї уваги хист поетки розмальовувати власну буденщину погідно жартовливими рисами та знову на тлі іронічно схопленої романтики („Голівонька в мене на колінах“, „Муза“, „З Андерсена“, „Спомин“, „Біс“, „Зустріч“). І так само інтересні тут відгуки життя на еміграції, яких в нашої авторки взагалі не мало („На вигнанні“). Особливо ж цінними видаються мені тут спроби розробки чужих сюжетів, як ось „Індійська легенда“, „Савфо“, „Орфей та Евридика“, „Паольо та Франческа“ та „Трістан і ді Ізольда“, які варті того, щоб їх авторка опрацювала і на дещо ширшій основі, значать — розмальовуючи їх краще в епічного боку. Це відноситься головню до останньої збірки нашої поетки, „Снігоцвіти“, в якій на кані чужих сюжетів розроблені такі речі, як „Галука ящину“ (мотив з німецької легенди „*Der arme Heinrich*“), „Соломія“, „Тіс“, „Амай“, „Боги й метелики“, „Психея“, „Смерть Дольона“ і „Лисичка Лі“. Маємо тут теж поему про Ганну Ярославну. Ощо увагу Галі Мазуренко до сюжетів легендарних та історичних зі сфери різних культур та епох, треба нам привітати як справді творчий почин, бож воно вже час, щоб чужі сюжети загально-людського характеру і значіння, яких численні розробки і переклади є в усіх літературах культурного світу, були в репрезентативних розробках і в письменстві України, особливо ж під теперішню пору та у продовженні тієї праці з цього погляду, що її робили в нас Куліш, Франко, Леся Українка, В. Самійленко, П. Грабовський та інші. Правда — перехід від ліричного вітхнення до оповідання, від блиску ліричного сльози до пластики епічного малюнку, не такий то легкий, особливо ж для лірики такого типу, як в Мазуренко, в якій цілість вірша вводить часто трохи не до форми ліричного епіграму. І що наша поетка мусить ще точно звернути увагу на те, щоб у суміші ліричних настроїв не губилася провора лінія оявду та видвиженої на ньому постаті з відповідною релефністю наміченого дійства, на це мені доказом передусім її „Ганна Ярославна“, а далі і всі інші поеми у збірці „Снігоцвіти“, — і навіть „Смерть Дольона“ — які своєю концепцією адебільша неясні і, наперекір своєму сюжетові, без трагічної величі. І я думаю, що замість таких своєю сутю менше цікавих сюжетів, як „Боги й метелики“, або „Лисичка Лі“, воно б краще для нашої поетки дати нам українські розробки класичних сюжетів з літератур Сходу, які в нас — поза невзначними виїсками! — ще вавжди terra incognita, хоч в літературах Європи вони нині на основі англійських та французьких перекладів поширені і відомі загально.

А передусім і головню:

Українські поети мусять нині стати — подібно як німецькі поети епохи 1813. р. і теперішньої — співцями непереможности українського духа та української нації. Вони мусять створити нову героїську епоху в нашій письменстві. Епоху пісень, що за словами Галі Мазуренко:
вкували б серце павцирем валівним!

Др Остап Грицай.

Х р о н і к а

— Появилася нова книжка поезій Богдана Кравцева „Під чужими воями“. На її зміст складається 7 поем: Бвашан — сілля, Олені ревуть, Великдень у Римі, Слово про полковника, З далеких доріг, З колядою, Під чужими воями.

— Накладом книгарні Бориса Тищенка у Відні вийшов „Довідник“ (календар) на 1942 р. аладжений п. А. Жуком. „Довідник“ має кишеньковий формат і на 59 сторінках петіту подає, крім аничайного матеріалу, інформації про українське життя на еміграції і в Ген. Губер. та хронологічний перегляд важніших подій в політичній і культурній історії України.

— Українське в-во в Кракові видало такі книжки: І. Фряко: „Без праці“, казка, його ж „Панські жарти“, поема в останніх часів панщини, Б. Лешкій: „Кавка мойого життя“ (Бережани), „Соняшні кларнети“ — антологія української символістичної поезії 1920-тих років.

— Там же вийшов новий кишеньковий німецько-український словник, що має поверх 10 000 слів.

— У видавництві С. Гірцель в Лайпцігу вишла по німецьки книга Дмитра Дорошенка: „Україна і Німеччина. Десятьсот літ німецько-українських взаємин у дзеркалі німецької науки і літератури“. Книга має VIII+300 сторін. (Гл. зміст на ін. місці).

— Українське В-во в Кракові видало дві невеличкі книги: Б. Лешкій — „Наше письменство“ і Б. Романенчук — „Українське письменство ч. I.“ Книжка Б. Лешкого це короткий огляд української літератури від найдавніших до теперішніх часів. Друга книжечка з ділянки історії літератури призначена для ширшого загалу, як підручник самоосвіти для робітників і селян.

— „Література і мистецтво“ — ч. 2, додаток до „Українського Слова“ в Києві, ч. 43 з 29. X. ц. р. приносить такі статті: О. Лащенко: „Стяг вітчизни“, О. Штуль: „З ритмом життя“, О. Флоринський: „Українська національна капела“, П. Костирка: „Київський художній інститут“, Поезії М. Сатника з циклю „Тридцять третій“ (4 вірші), вірші: Стефановича, Ірлявського, Лятуринської та хроніку.

— Дня 16. листопада ц. р. вийшов з Києві перший номер тижневика літератури і мистецтва „Літаври“ у ви-

давництві „Українське Слово“. Знаходимо в ній імена: Е. Маланюка, О. Лащенко, М. Первача, М. Гривя, І. Ірлявського, Б. Яворівського, Уд. Самчука, Ол. Штуля та ін.

— В Кривому Розі в Україні зразу по приході німецьких військ організовано театр ім. І. Котляревського, хор та капелу бандуристів. Театр відкрито 27. IX. ц. р. виставою драми „Тарас Бульба“. Опісля виставив театр драму „Степовий гість“ Б. Грінченка. Директором і режисером театру є п. Стен, батько фільм. артистка Анни Стен. Хором керує п. Венедиктів, а бандуристів визначились Назаренко й Кириленко.

— В Братиславі успішно пропагує українську пісню серед словаків хор „Бандурист“, що під керівництвом диригента проф. Трухлого в сталим гостем Братиславського радіа. Хор запрошують а концертами і інші міста: Тренчанські Теплиці, Паштяни, Середа, де всюди концертував в гарним успіхом. Хор запрошено далі в такі міста: Турчанський Мартин, Ружомберк і в Банську Бистрицю.

— Дня 19. XI. ц. р. відбулася в Кракові відправа голов УДК і Делегатур української області, на якій керманичі Відділів УЦК склали звіт а праці та подавали плани на майбутня. Став організації: на терені 4 областей було 27 УДК-ів, 45 Районових делегатур, 118 Волосних делегатур, 978 Мужів Довіря. Дня 25. і 26. XI відбулась відправа делегатур і голова УДК люблинської області.

— В днях 4. XII. і 7. XII. ц. р. відбулися в Сяноці, вглядно в Холмі — окружні освітні конференції робітників Посання, Лемківщини, вглядно Холмщини і Підляшшя. На конференціях васлухано звіти культ. референтів і уложено програму дальшої праці.

— У Києві організували „Всеукраїнську Учительську Спілку“, яка має організаційно охопити все учительство України. Голова спілки проф. Тершило, а до провуду ввійшли професори, що основували учительську спілку ще 1917. р. і за української державности.

— У Маріуполі почав діяльність український театр. На відкриття виставив оперу „Запорожець за Дунаєм“. — В місті від 1. листопада виходить українська „Маріупільська газета“.

Памятки старовини в Києві. Інспектура охорони пам'яток мистецтва та старовини виявила і вилучила для музеїв столиці щось з 700 цікавих і дорогоцінних експонатів. Серед них в багато художніх творів на шклі, порцеляні, чудові ковдри, зразки стародавньої матерії, вишивка бісером, яка виконана ще за часів крівацтва, графіка та картини. Між іншим, виявлено 8 зразків графіки відомого українського художника-графіка Нарбута. Вилучено також 600 стародавніх книжок (XVI, XVII та XVIII ст.), виданих французькою, латинською та російською мовами.

— В Києві провадиться підготовка роботи до відкриття навчання студентів і роботи майстерень Київського художнього інституту. Ці майстерні — живописні, скульптурні та архітектурні зможуть виконувати замовлення по оформленню, устаткуванню відновлюваних клубів, кінотеатрів, громадських установ та проектування нових будівель та приміщень. Інститут має три факультети: архітектурний, живописний та скульптурний. Він має бути основним осередком художньої освіти України, типу Академії. Крім вгаданих будуть ще факультети в інших галузях мистецтва, як художня промисловість, планування населених місць, поліграфія тощо.

— На базі Київської музичної консерваторії та театрального інституту в Києві утворено новий мистецький навчальний заклад — Музично-драматична Академія України ім. М. В. Лисенка. В ній викладатимуть висококваліфіковані професори та викладачі. Академія буде готувати досвідчених музик, педагогів музики, композиторів, концертмайстрів, хормайстрів, диригентів, співаків, драматичних та оперних акторів, режисерів тощо. Президентом Академії обрано О. М. Лисенка (сина відомого укр. композитора М. В. Лисенка).

— Поруч із симфонічними, духовими та іншими оркестрами Київ збагатився ще однією художньою одиницею — театр-джем, яким керує Бяген Суєтєнко. Джем має у своєму складі 30 музикантів. Репертуар джему складається в укр. національній, німецькій та передовій західно-європейській музики.

— В музеї українського, західного та російського мистецтва готуються до відкриття.

Для розвитку та зміцнення в Укра-

їні науково дослідної роботи в галузі вокального мистецтва 15 жовтня почала організаційну роботу науково-дослідна студія. Створена в 1938 р. студія, не зважаючи на великі досягнення, була розігнана тодішнім більшовицьким управлінням в справах мистецтва. Керівником студії запрошено п. М. М. Іваницького.

— Український драматичний театр ім. Садовського розпочав творчу працю. 21 жовтня відбулось перше читання пєси Старицької-Черняхівської „Гетьман Дорошенко“.

— Крім драматичних театрів, у столиці України утворився театр „Музикхолл“. Тут глядач знайде легку розвагу. Акторський колектив під керівництвом відомого театр. діяча п. М. Т. Сміленка взявся за підготовку відповідного репертуару. Театр працює в добре обладнаному приміщенні клубу харчовиків на Поділлі. Театр виїжджатиме й на села.

— Міський театр ім. Т. Шевченка в Білій Церкві, починаючи з вересня, підготував і виставив кілька концертів, а далі дав кілька вистав історично-побутових пєс: „Сватання на Гончарівці“, „Запорожець“, „Наталка Полтавка“.

— В Кременчуку, на третій день після приходу військ, місцева музична школа організувала в театрі концерт. Згодом відбулось ще кілька концертів і вистав оперети „Наталка Полтавка“.

— „Житомирській українській міській театрі“ виставив у днях: 12 жовтня Котляревського „Наталку Полтавку“, а 14, і 16. Х. Старицького „Циганку Азу“. Постановки худ. керівника І. Клепаченка.

— В Староконстантинові організовано український національний театр імені Заньковецької. Театр вже виставив „Наталку Полтавку“ і „Сватання на Гончарівці“, та готує до постановки „Сувту“. Тут же почав працювати кінотеатр, що продемонстрував укр. фільми „Наталка Полтавка“ і „Запорожець на Дунаї“.

— В Дубні відбулись 26. і 27. Х. виступи Українського ансамблю ім. М. Левицького в Луцьку, а 30. і 31. Х. в Рівному. У програмі виступів були: укр. націон. танці, чоловічий хор і капела бандуристів.

— В Києві організовано головне Товариство „Просвіту“ з 10-ма філіями в Києві, а також по всіх містах України.

Секція Мистців, Письменників та Журналістів УНО в Празі

ма в н а с к л а д і :

1. Погруддя полк. Е. Коновальця, полк. А. Мельника та Гол. Отамана С. Петлюри в терракоти, висота 18 см. Ціна за 1 шт. 10 RM.
2. Портрети полк. Е. Коновальця, полк. А. Мельника, Гол. Отамана С. Петлюри, Святослава Хороброго, Поляглих Героїв: З Коссака, О. Басарабової, Д. Данилишина, В. Біласа. Величина: 35 × 25, 32 × 33 см. Ціна за примірник 1 RM.
3. Шкільні стінні гасла з гарною оадобою. Ціна за 12 шт. 2 RM.
4. Листівки: мужів української історії; О. Басарабової; Героїв Городка і Карпатської України; шкільні; фолькльорні. Ціна за шт. 0 10 RM, за кольорові 0 15 RM.
5. Книжки: О. Ольжич: „Вежі“, ціна 0 60 RM; В. М-к: „Городок Ягайлонський“, ціна 0 50 RM; А Дад: „Чотири в тисячі“ (В дворіччя Березня Карп. України) з ілюстр. Ціна 0 50 RM; О. Лашенко: „Культурне життя на Україні“ (відб. в кал. „Сурми“), ціна 0 60 RM; „Оформлення домівок“ (відб. в кал. „Сурми“), ціна 0 60 RM; Др. Л. Білецький: „Шевченко і Гонта“, ціна 0 50 RM; Д. Кардаш: „Евген Коновалець“, ціна 0 50 RM; Збірник Українського Наукового Інституту в Америці. Ціна 5 — RM; Альманах „Сурми“, ціна 3 — RM.
6. Нотодруки: „Ой гордопишний пангосподарю“, вибір колядок і щедрівок, ціна 1 — RM; „Ой, Див, Ладо“, вибір веснянок. Ціна 1 — RM.
7. Інші видання. На бажання висилаються каталоги.

Книгарням і
кольпортерам
дається
опуст.

Замовлення в Німеччині й Протектораті адресувати:

UNO, Praha III., Josefská 2/II, Protektorat, в допискою: „Бібл“.

Гроші пересилати: в Протектораті та Німеччині на вищеподану адресу, або залученими складанками.

Замовлення в Генерал-Губернаторстві адресувати:

Hauptpostamt, Krakau, Fach 221,
а гроші пересилати:

Ukrainbank, Krakau, Gertrudestr. 12/II.

в допискою „Виховна Бібліотека“, Конто ч. 121, або складанками Українбанку в тією ж допискою.

УКРАЇНЦІ!

Передплачуйте,
читайте,
поширюйте
видання Українського Видавництва

„ПРОБОЄМ“

- I. „НАСТУП“ — український націоналістичний тижневик, що привносить вісті зі всіх українських земель та інформує про життя українців цілого світу і про світову політику. Чвертьрічно 3 РМ. В цій сумі в і за „Націоналіста“ і „Техніка“.
- II. „НАЦІОНАЛІСТ“ — часопис українознавства, виходить двотижнево.
- III. „ТЕХНІК“, двотижневик, часопис технічного знання.
- IV. „ПРОБОЄМ“ — Український журнал культури, політики, суспільно-громадського життя, мистецтва й літератури. Місячник. Чвертьрічно 3 РМ.
- V. „КНИГОЗБІРНЯ ПРОБОЄМ“ — в ній виходять найкращі твори українських і чужих письменників і поетів.
- VI. „НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА НАСТУП“ — привносить популярні книжки й брошури на різні теми.
- VII. „САМООСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“ — привносить наукові книжки й підручники різних фахів, що допоможуть Вам проглибити Ваше знання.
- VIII. „ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА“ — містить публіцистичні твори.
- X. „БІБЛІОТЕКА ВІДВАГА“ — випускає книжки для юнацтва.
- XI. „ДІТОЧИЙ СВІТ“ — привносить книжечки для дітей.
- XII. ВИПУСКИ: портрети ветеранів України, травури, листівки, гасла, віданки, тощо.

Гроші засилайте виключно нашими чеками: Число konta Поштової Щадниці в Празі: „ПРОБОЄМ“ 201.699, або „НАСТУП“ 9.028, в Німеччині: Postscheckkonto Nr. 122.124, Berlin, Zeitschrift „NASTUP“ in Prag; в Ген. Губернії: P. Sch. A. Warschau Nr. 10.020. „Nastup“ Zeitschrift in Prag; в Словаччині: Poštová Sporiteľ'na v Bratislave č. 5835 Časopis „Nastup“ v Prahe.

Замовлення слати на адресу:

„PROBOJEM“, Prag XIV-65, Postfach 3.

Handwritten signature or initials at the bottom of the page.